

MUTEZİLE AÇISINDAN İMAN EKSENİNDE GÜNAH VE TEVBE

Ahmet ÇELİK

**Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü**

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı İçin Öngördüğü**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR**

**SİVAS
Haziran, 2008**

MUTEZİLE AÇISINDAN İMAN EKSENİNDE GÜNAH VE TEVBE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet ÇELİK

TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. METİN ÖZDEMİR

**SİVAS
Haziran, 2008**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ahmet ÇELİK tarafından yapılan bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ

Üye: Doç. Dr. Metin BOZKUŞ

Üye: Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2008

Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Mutezile, İslam Kelamının oluşmasında önemli etkileri olan bir inanç ekolüdür. Ele aldığı konularda aklı ön plana alıp dini nassları bu çerçevede değerlendirmiş, kendi devrinde mevcut bulunan Mürci'î ve Haricî fikirleri eleştirmişlerdir.

Mutezile mezhebinin oluşmasında mürtekib-i kebîre (büyük günah işleyen kişinin durumu) konusu önemli bir yere sahiptir. Şöyle ki, bir kişi Müslüman olduğu halde zina, katl gibi büyük günahlardan birini işlerse bu kişinin dini durumu nasıl değerlendirilecektir ? Bu soruya Mutezile, böyle bir kişinin ne mümin ne de kafir olacağı, ikisi arasında bir konumda yer alacağı cevabını vermiş ve tevbe etmeden ölürse cehennemde ebedî olarak kalacağını ileri sürmüşlerdir.

Tevbe, Mutezile'ye göre işlenen günahın cezasını düşüren bir konuma sahiptir. Onlara göre küçük günahlar tevbesiz affedilebilir ama büyük günahlar tevbesiz asla affedilmez. Bu durum yani Allah'ın günahları tevbesiz affetmesi O'nun adaletine gölge düşürecektir. Çünkü Allah Kur'an'da va'd ve vaîdini hak olarak bildirmiştir. Allah'ın sözünden dönmesi ise mümkün değildir. Bu nedenle böyle bir kişinin hemen tevbe etmesi gerekir. Aksi halde ebedî cezadan kurtulamaz.

ABSTRACT

The denomination of Mutazila is a denomination that has a great importance in the formation of the knowledge of Islamic theology. He gives preference to mind in the subjects that it considers and evaluates the religious principals in this frame. He criticizes the Murdji's and Kahawarij's ideas that are present in he's own period.

The most important matter that has a part in the formation of the denomination of Mutazila is the matter that how the situation of the person who commit o great sin will be in this world and in the next world. If a person, though he is a Muslim, commits a great sin such as adultery or murder how his situation will be evaluated ? To this question, Mutazila gives an answer that a person like this will neither be a Muslim nor a non-Muslim and he will have a part in a situation between these two and he's puts forward that if he dies before he forswears he will stay in the hell eternally.

According to Mutazila, repentance has a situation that diminishes the punishment of the sin that has been committed. To them, minor sins can be forgiven without repentance but the major ones can never be. Being so, that is the forgiveness of Allah without repentance overshadows the justice of Allah. Since Allah reports promise and threat as a right in Quran. He is not possible for Allah to back down. Because of this reason a person like this needs to forswear immediately. Otherwise, he will not be able to get out of the eternal punishment.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1
A- Mutezile Mezhebi	1
B- Günah ve Tevbe Kavramlarının Semantik Bir Tahlili	3
1. Günah	3
2. Büyük (Kebîre) – Küçük (Sağire) Günah	9
3. Tevbe.....	11
4. Kur'an'ı-Kerîm'de Günah ve Tevbe	15
C- Mezheplerin Günah-Tevbe Anlayışları ile Siyaset Arasındaki İlişki	19

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNAH ve TEVBE KAVRAMLARININ KELAMİ ARKA PLANI

A- Haricîler'e Göre Günah ve Tevbe	20
B- Mürcie'ye Göre Günah ve Tevbe	26
C- Ehl-i Sünnet'e Göre Günah ve Tevbe	38

İKİNCİ BÖLÜM

MUTEZİLE'DE GÜNAH ve TEVBE

A- el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn	46
B- Mutezile'ye Göre Mürtekib-i Kebîre (Fâsık)'nin Uhrevî Durumu	47

C- Mutezile'ye Göre İnsanın Fiilleri ve Karşılıkları.....	55
D- Mutezile'ye Göre Günah	59
E- Mutezile'ye Göre Tevbe	54
F- Mutezile'ye Göre Şefaat.....	68
SONUÇ	63
KAYNAKÇA	68

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selâm
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Ans.	: Ansiklopedisi
bkz.	: Bakınız
C.Ü.	: Cumhuriyet Üniversitesi
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
Ktb.	: Kitabevi
m.	: Miladî
mad.	: Maddesi
nşr	: Neşreden
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.	: Tahkik Eden
trc.	: Tercüme Eden
tsz	: Tarihsiz
v.	: Vefat Tarihi
vb	: Ve benzeri
Yay.	:Yayınları

ÖNSÖZ

İslam inancına göre mükellef, kendi hür iradesi ile yaptığı fiillerden sorumludur. Bu fiiller din bakımından, uhrevî olarak sevap ya da günah olarak değer kazanmaktadır. Sevap insanı cennete; günah da cehenneme götürecektir. Bu bağlamda ahiretin varlığına inanan bir insan için Allah'ın günah işleyen bir kişiye nasıl davranacağı, onu af mı edeceği yoksa tevbe etmezse cehenneme mi koyacağı, cehenneme girse bile orada ne kadar kalacağı gibi konular her zaman önemini koruyacaktır. Bu soruların cevabı ise Allah'ın fiilleri ve iradesi ile alakalı olduğundan Kelam ilminin başlıca konuları arasında yer almaktadır. Çünkü Kelam, "Allah'ın zatından ve sıfatlarından, mebde' ve meâd (başlangıç ve sonuç, yaratılış ve ahiret) itibariyle yaratıkların hallerinden İslam kanununa göre bahseden bir ilim olarak¹" tarif edilmiştir.

Günah işleyen kişinin durumu İslam tarihi boyunca ihtilaf konusu olmuş ve itikadî mezhepler bu konu hakkında farklı fikirler beyan etmişlerdir. Bu tartışmaların temeli, Haricîlerin ortaya çıkması yani Hz. Ali dönemine kadar dayanmaktadır. O zamanda meydana gelen olaylar (Cemel, Siffin, Tahkim), mezhepleri bu konularda düşünmeye sevk etmiş ve sonuçta ortaya birbirinden farklı anlayışlar çıkmıştır. Aslında bu tartışmalar hep küfür-iman sınırında; bir Müslümanın hangi durumda küfre gireceği ile alakalı olmuştur. Bu açıdan günah, amelle ilişkisi öngörüldüğünde imanı tehdit eden bir hüviyet kazanmaktadır. Günah tartışmaları sonucunda tevbe etmenin önemi de bu sonuçla ortaya çıkmaktadır.

Mutezile ise, devrinde mevcut bulunan ihtilaflara kayıtsız kalmamış, Müslümanlar arasında ortaya çıkan sorunlara kendilerine özgü metotlarıyla çözüm getirmeye çalışmışlardır. Onların bu anlamda üzerinde önemle durdukları konuların başında günahkârın isimlendirilmesi ve ahkâmı gelmektedir. Bu ahkâma tevbe konusu da dahildir. Ancak Mutezile'nin bu konuda ortaya koydukları fikirler, diğer mezheplerin de onlara karşı fikir beyan etmek zorunda kalmalarına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu fikirler de günah ve tevbe konusunda farklı anlayışlara neden olmuştur.

¹ Gölcük, Şerafettin ve Toprak, Süleyman, *Kelam, Tarih, Ekoller, Problemler*, Tekin Dağ. , Konya, 2001, 5.

Biz de bu çalışmamızda bir Müslüman için önemi yadsınamayacak olan günah ve tevbe kavramlarını iman ekseninde, bu konuda öncü ve orijinal fikirleri olan Mutezile açısından inceledik. Böyle bir konuyu çalışmakla bu kavramların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağımıza inanıyoruz. Bu amaçla oluşturduğumuz bir giriş ve iki ana bölümden oluşan tezimizi, günah ve tevbe kavramlarının içerdiği geniş alanları da hesaba katarak, konuyu uzatmadan yeterli bir düzeyde tutmaya özen gösterdik.

Tezimizin giriş kısmında Mutezile, günah ve tevbe kavramları hakkında kısa tahlillere yer verdik. Birinci bölümde, Mutezile'nin günah ve tevbe anlayışlarına etki eden bazı mezheplerin bu konulardaki görüşlerini inceledik. İkinci bölümde ise Mutezile'nin günah ve tevbe anlayışını, konu ile ilgili meseleleri başlıklar halinde ele alarak işledik.

Tezimin hazırlanmasında her zaman ilgi ve desteğini gördüğüm başta danışman hocam sayın Doç. Dr. Metin ÖZDEMİR'e, yine fikirlerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ ve Doç. Dr. Metin BOZKUŞ'a, bu arada, katkılarını esirgemeyen diğer tüm öğretim üyelerine teşekkürü bir borç bilip şükranlarımı sunuyorum.

Ahmet Çelik

Sivas - 2008

GİRİŞ

A- Mutezile Mezhebi :

İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'ı-Kerîm, Kur'an'ı-Kerîm'in de insan suretine bürünmüş şekli Hz.Muhammed (s.a.v.)'dir. Çünkü Hz.Muhammed (s.a.v.)'in hayatı, daima Allah'ın gözetimi ve denetiminde olmuş, dolayısıyla o kendiliğinden din ile alakalı hiçbir şey konuşmamış ve yapmamıştır². Allah'ın bu desteği ile risâlet görevini yirmi üç yıl gibi bir sürede hakkıyla tamamlayan Hz.Peygamber, vefat ettiği zaman geride, önceleri bedevî (!) diye adlandırılan insanların yerine artık “sahabe” diye anılan fazilet ve kemâlât sahibi bir toplum bırakmıştır. Hz.Peygamber'in önderliğinde ve vahyin rehberliğinde hayatlarını devam ettiren bu sahabî nesli, hayatın her alanında Allah'ın kendilerine gönderdiği bu “insan peygamber” örneğinde yaşamış ve kendilerince ihtilaflı bir konu olduğu zaman da onu doğrudan Hz.Peygamber'e sormuş; aldıkları cevapla mutmain olmuşlardır. Hz.Peygamber'in vefatından sonra da, bu önderlik ve örnekliliği, onun terbiyesinde olgunlaşan hulefa-i raşidîn ve sahabenin büyükleri devam ettirmiştir. Bu durum sahabe neslinin azalmaya yüz tuttuğu devre kadar (H.I. yüzyıl) devam etmiştir³. Sahabe neslinin azaldığı bu dönemde, İslam topraklarının genişlemesi ile dine giren insanların yeni fikirleri ve Cemel, Sıffin vb. gibi tartışmalı siyasî olaylar; ayrıca Hz.Peygamber'in ve sahabenin sınırlı hayatlarının, devam edegelen insan hayatının her alanı ile ilgili ayrıntılı bilgi vermemesi, Müslümanlar arasında ihtilaflar ve fikir çatışmaları meydana getirmiştir⁴. Bu farklılıklar sonucu, yeni ve tartışmalı konularda her biri kendi fikirlerinin doğru ve gerçek olduğunu savunan fırkalar ortaya çıkmış ve bu fırkalar, “Kelam” denilen yöntemi kullanmışlardır. İşte adına Kelam denilen bu yöntemi ilk defa kullanan ve İslam fikir tarihinde Kelam ilminin kurucusu kabul edilen, “Mutezile” mezhebi olmuştur⁵.

Dînî ve kelamî manada Mutezile, Vâsıl b. Ata el-Gazzâl (131/748)'ın Hasan el-Basrî (110/728)'nin meclisinden ayrılması ile başlamıştır⁶. Hasan el-Basrî'nin

² Necm 53/ 3-4.

³ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, Bilmen Yay. , İstanbul, 1972, 15.

⁴ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 25-32.

⁵ Gölcük – Toprak, a.g.e. , 39- 40.

⁶ Turan, Ahmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Sidre Yay. , Samsun, 2000, 123.

hocalığını yaptığı ve dînî konuların tartışıldığı ilim meclisinde öğrenci olarak bulunan Vâsıl b. Ata, fikri konuda Hasan el-Basrî'den ayrılarak küfür ile iman; Cennet ile Cehennem arasında bir konum bulunduğu (el-menzile beyne'l-menzileteyn) iddiasını ileri sürmüştü, kader anlayışı ve ilahî sıfatlar konusunda kendisi ile fikir birliği yapan Amr b. Ubeyd (144/761) ile birleşerek Mutezile adı altında tabiri caizse "ayrılanların birliği" fırkasını kurmuşlardır⁷. Ancak mezhebin teşekkül süreci daha ileriki bir döneme dayanmaktadır. Bu teşekkülde usûl-ü hamse (beş esas)'nin muhteva olarak tam teşekkül etmesi önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar Vâsıl ve Amr zamanında bu beş esasın temeli atılsa da söz konusu görüşlerin bir mezhep görünümü almasında kilit rolü Ebu'l-Hüzeyl, Bîşr b. el-Mu'temir ve Nazzâm gibi önemli isimler oynamıştır⁸.

Mutezile'nin kökeni ile ilgili olarak bu mezhebin ashaptan Hz. Ali'ye dayandığı görüşünü savunanlar varsa da genel görüş Mutezile'nin, Vâsıl b. Ata ile kurulduğu şeklindedir⁹. Vâsıl tarafından kurulan bu mezhebin mensupları arasında fikrî açıdan ayrılıklar olsa da usul-ü hamse olarak bilinen ve beş esas olarak Türkçeleştirebileceğimiz (et-Tevhid, el-Adl, el-Va'd ve'l-Va'id, el-Menzile beyne'l-Menzileteyn, el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyu ani'l-Münker) kurallar, Mutezîlîlerin ortak paydası olup mezhebin temel umdeleri şeklindedir¹⁰. Bu beş haslet kimde temayüz ederse o Mutezîlî demektir¹¹. Onların usul-ü hamse'den başka, Allah'ın kadim sıfatlarının nefyi, kelamullah'ın yaratılmış olduğu, kulun fiilinin yaratıcısı olduğu gibi kendilerini diğer mezheplerden ayıran çeşitli itikadî görüşleri de bulunmaktadır¹². Ancak biz konumuz kapsamında olmadığı için Mutezile'nin bu saydığımız görüşlerini ele almayacağız.

⁷ Yörükân, Yusuf Ziya, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, Kültür Bak. Yay. , Ankara, 2001, 36-38.

⁸ Aydınlı, Osman, "Mutezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Marife Dergisi*, Şubat 2004, III, 36.

⁹ el-Mu'tık, Avvâd b. Abdullah, *el-Mutezile ve Usûlühümü'l-Hamse*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1996, 26-27.

¹⁰ el-Mu'tık, a.g.e. , 51.

¹¹ el-Mu'tık, a.g.e. , 51.

¹² eş-Şehristânî, Muhammed Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal* (İslam Mezhepleri, Trc. Mustafa Öz), Ensar Neş. , İstanbul, 2005, 57-58.

Mutezile ile ilgili bu kısa malumattan sonra, mezhebin Vâsıl b. Ata ile ortaya çıkmasına sebep olan günah – ve bu bağlamda tevbe – anlayışına geçmeden evvel, bu iki kavramın tahlillerine yer vermek istiyoruz.

B- Günah ve Tевbe Kavramlarının Semantik Bir Tahlili:

1. Günah:

En kısa manası ile Allah'ın emirlerine aykırı hareket etmek veya dînî suç olarak tarif edebileceğimiz günah, dilimize Farsça'dan geçmiş bir kelimedir¹³. Günahın dilimizdeki tarifi ile ilgili olarak Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne baktığımızda karşımıza şu tanımlar çıkmaktadır:

1. Dînî bakımdan suç sayılan iş veya davranış,
2. Acımaya yol açacak kötü davranış, yazık,
3. Sorumluluk, vebal,
4. Kabahat, hafif suç¹⁴.

Sözlükte günah kavramının kapsamına oldukça geniş bir anlam alanı sokulduğu görülmektedir. Bunun nedeni, içerisini dinin doldurduğu günah kelimesine karşılık olarak, ayet ve hadislerde birçok terimin kullanılmış olmasıdır. Bunun sonucunda, bu birçok kelimeye karşılık dilimizde sadece “günah” kelimesinin kullanılması, anlam olarak sıkıntı doğurabilmektedir. Şimdi konumuzun daha iyi anlaşılması için ayet ve hadislerde günah anlamında kullanılan kelimeleri, kısa anlamları ile birlikte vermek istiyoruz:

1) İsm (اِثْم): İçerisinde yavaşlık anlamı barındıran bu kelime, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiiller için kullanılan bir isimdir¹⁵. Bu kelime, helal ve mübah olmayan, kalbi inciten, başkalarının bilmesinden hoşlanılmayan söz ve fiil

¹³ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Ktb. , Ankara, 1997, 299; Gölcük – Toprak, a.g.e. , 135.

¹⁴ Akalın, Haluk ve Toparlı, Recep vd. , *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara, 2005, 810.

¹⁵ el-İsfahanî, Ragıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, thk. Safvan Ravevdi, Beyrut, 1992, s.161.

anlamlarına da gelir¹⁶. “İsm” kelimesi mutlak olarak kullanıldığında küfür manasını, mümin için kullanıldığında ise küfür dışındaki günah ve hataları ifade eder. Bu konuda Nisa 4/112, Maide 5/162 vb. ayetlere bakılabilir¹⁷.

2) Zenb (ذنب): Hayvanın arkası, gerisi anlamında kullanılan bu kelime “geri, arka, kuyruk” manasına gelmektedir¹⁸. Zenb kelimesi bazen küfür anlamına da gelir¹⁹. Enfâl 8/54. ayet “zenb”in kullanım alanını göstermek açısından örnek olarak verilebilir.

3) Vizr (وزر): Bu kelime manevî yük ve sorumlulukla ilgisinden dolayı “ism” yerine kullanılmıştır. Kur’an’da on ayette geçmektedir²⁰. Örnek olarak En’am 6/44, İsra 17/15, Tâ-hâ 20/100. ayetlerine bakılabilir.

4) Cünah (جناح): Kişiyi haktan saptıran fiil veya davranış anlamındaki cünah²¹ kelimesi, Kur’an’da geçtiği yirmi beş yerde daha çok insanlar arasındaki münasebetler için kullanılmaktadır. Örneğin: Maide 5/93, Nur 24/60, İsra 17/24...

5) Hûb (حوب): Bu kelime nasslarda zulüm, günah, hata ve büyük günah manalarına gelmektedir²². Nisa suresi 4/2. ayet bu kelimenin nasslarda kullanımına örnek olarak verilebilir.

6) Ma’siyet (معصية): İtaatsiz ve asi olmak demektir²³. Kur’an’da bu kelimenin kullanımı için Mücadele 58/8, 9’a bakılabilir.

7) Hata (خطيئة, خطأ): Her türlü günah için kullanılan bu kelime, Bakara 2/158. ayette şirk anlamında kullanılmıştır²⁴.

8) Seyyie (سَيِّئَة): Bu kelime Kur’an’da bazen kıtlık anlamında (A’raf 7/131), bazen de şirk anlamında (Bakara 2/181, A’raf 7/153) kullanılmıştır²⁵.

¹⁶ Ebu’l-Bekâ’, Eyyûb b. Musa el-Huseyin, *el-Külliyât*, Müesseseti’r-Risâle, Beyrut, 1996, 40.

¹⁷ Bebek, Adil, *Matürîdî’de Günah Problemi*, Rağbet Yay. , İstanbul, 1998, 95.

¹⁸ el-İsfahanî, a.g.e., 331.

¹⁹ Bebek, a.g.e. , 94.

²⁰ Bebek, Adil, “Günah”, TDVİA, İstanbul, 1996, XIV, 282-283.

²¹ el-İsfahanî, a.g.e. , 207.

²² Bebek, a.g.e. , 96.

²³ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 135.

²⁴ Bebek, a.g.e. , 96.

²⁵ Bebek, a.g.e. , 94-95.

9) Fahişe (فاحشة): Gayet çirkin günah, yüz kızartıcı iş ve söz anlamına gelmektedir²⁶. Kur'an'daki kullanımı için Al-i İmran 3/135, Nisa 4/22, Araf 7/28, Kehf 18/32. ayetlere bakılabilir.

10) Fısk (فسق): Çıkmak anlamına gelmektedir. İsyan etmek ve Allah'ın emrini çiğnemek manasında kullanılmaktadır. Küfürden daha genel bir anlamda olan bu kelime, Kur'an'da birçok ayette geçmektedir (Kehf 18/50; Nur 24/55; Secde 32/18 vb.)²⁷.

11) Fücûr (فجور): “Başkalarının bilmesi istenmeyen” demektir²⁸. Örneğin: Şems 91/8.

12) Cürüm (جرم): Bu kelime Kur'an'da bazen her türlü günahın (A'raf 7/84), bazen de küfrün karşılığı olarak (Enfal 8/8; En'am 6/124) kullanılmıştır²⁹.

13) Sağire (صغيرة): “Küçük” manasına gelen bu kelime, kavram olarak “küçük günahları” ifade etmektedir.

14) Kebire (كبيرة): “Büyük” manasına gelen bu kelime, kavram olarak “büyük günahları” ifade etmektedir. Örneğin: Nisa 4/31.

15) Dalalet (ضلالة): Hatalı olmak, helak olmak, yoldan ayrılıp sapmak, doğru yoldan çıkmak manalarına gelmektedir³⁰. Kur'an'daki kullanımına örnek olarak Bakara 2/108, Fatiha 1/7, Bakara 2/16. ayetlere bakılabilir.

16) Tuğyan (طغيان): Haddi, sınırı aşmak, masiyete devam etmek demektir³¹. Bkz: Bakara 2/15, En'am 6/110, A'raf 7/186.

17) Zulüm (ظلم): Bu kelime bir şeyi ait olduğundan başka yere koymak, noksan, fisk, yapılmasına izin verilmeyen fiil, başkasının hakkına mani olmak veya hakkını haksız yere almak gibi manalara gelmektedir. İtikadî açıdan da küfür ve şirk

²⁶ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 135.

²⁷ Özdemir, Metin, “Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'anî Bir Kavram”, CÜİFD, Sivas, 1998, II. sayı, 499, 500.

²⁸ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 135.

²⁹ Bebek, a.g.e. , 95-96.

³⁰ Bebek, a.g.e. , 96.

³¹ Bebek, a.g.e. , 96.

manalarını ihtiva etmektedir³². Örnek olarak Bakara 2/17, Bakara 2/257, En'am 6/59. ayetlere bakılabilir.

18) Küfür (كفر): “Örtmek” manasına gelen bu kelime, Allah'ı ve insanlara gönderdiklerini inkar etmek demektir. Kur'an'da Bakara 2/218, Al-i İmran 3/90, Nisa 4/137... ayetlerinde geçmektedir.

Günahla ilgili olarak zikredilen bu terimlerin bir tasnife tabi tutulması gerekirse, karşımıza şu başlıklar çıkmaktadır:

1- Hukukî suçu veya yanlış ve çirkin fiilleri anlatan terimler: cürm, seyyie, bazı manalarıyla hata, fuhş, vb.

2- Haksızlık ve haddi aşma anlamında kullanılan terimler: zulüm, israf, tuğyan, vb.

3- Sonuç itibariyle günah olup sapma ve bozulmayı ifade eden terimler: delalet, fesad, fisk, fücür, gay, cenef, nekb vb.

Günahın kalpteki teşekkülü ve olumsuz tesirini ise Kur'an'ı-Kerîm “zayğ” (Ali İmrân 3/7-8), “reyn” (Mutaffifîn 83/14) ve “kavse” (Bakara 2/74) kelimeleriyle açıklamıştır³³.

Günahın anlam alanı içerisinde zikrettiğimiz tüm bu terimler, günah kelimesinin karşılığı olarak kötülük, zarar, haddi aşma gibi çok geniş bir alanı kapsadığı için birbiri yerine kullanılmışlardır. Sadece küfür kelimesi imanın zıttı anlamında tek başına kullanılmıştır. Bunun sonucunda küfür dışında kullanılan bu terimlerin manaları failine göre anlam kazanmaktadır³⁴.

Günah kelimesine karşılık gelen bu kavramları zikrettikten sonra, bu kavramların kapsamından anlıyoruz ki günah bu dünyada yerilmeyi, ahirette ise fiilî olarak cezalandırmayı gerektiren her türlü iş olarak düşünülebilir. Bir insan bir dine inanacak ve bunun sonucunda, o din de ona bir takım sınırlamalar koyacaktır. Bu sınırlamaların her ne sebeple olursa olsun çiğnenmesi de günahı oluşturacaktır.

³² Bebek, a.g.e. , 96.

³³ Bebek, a.g.m. , 283.

³⁴ Bebek, a.g.e. , 98.

Günah kavramının kelime boyutu böyle olmakla beraber “günah” denildiği zaman insanların aklına gelen söz ve fiiller, elbetteki o insanların dînî ve îmanî durumları ile paralellik arzedecektir. Örneğin Yahudilerin inandıkları, Hz. Musa’ya verilen on emir içerisinde cumartesi gününün kutsiyetine saygı göstermeyip çalışmak bir günah sayılırken³⁵, Hristiyanlar, Hz. Adem ve Hz. Havva’nın Cennette “yasak meyveyi” yeme hatası ile ezeli günah işlediklerini ve bu günahın miras olarak zürriyetlerine yani tüm insanlığa geçtiğine inanırlar³⁶. İslâmiyet ise ne Yahudilerin cumartesi günü çalışmama kuralını ne de Hristiyanların doğuştan gelen “günahkâr insan” profilini kabul eder³⁷. Tüm bu örnekler günah kavramının dînî farklılıklar arzettiğine işaret etmektedir. Bu durumla birlikte dînî farklılıklar yanında bir din içerisinde bile günah konusunda farklı anlayışlar görülebilmektedir. Bu farklı anlayışların temelinde ise insanların inançları ve Tanrı tasavvurları yatmaktadır. İslam dini içerisinde, günah konusundaki farklılıkları konumuz çerçevesinde çalışmamızın ileriki bölümünde ele alacağız.

Günahın dînî boyutu olması yanında psikolojik bir boyutunun da olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Allah’ın sonsuz bir güce sahip olduğu ve kendisine inanmayan ve itaat etmeyenleri cezalandıracağı inancı, insanları suçluluk ve günahkârlık duygusuna; bunun sonucunda da psikolojik olarak Allah’a bağlılığa itmektedir. Aynı şekilde Allah’a bağlılık da O’nun buyruklarına aykırı hareket edenleri suçluluk ve günahkârlık duygusuna itecektir³⁸. Bu durumda Allah’a bağlı olan insan günah işlemeyecek, günah işlemeyen insan da Allah’a bağlanacaktır. Bu insan için olması gereken bir durumdur. Şayet insan, şeytan veya nefsinin telkini ile bu olması gereken durumu bozup günah işlerse, Allah ile kendisi arasındaki bağa zarar vermiş olacaktır. Bu zarar sonucunda inanan insan, Allah’ın kendisine vereceği cezayı da düşünerek psikolojik olarak rahatsızlık duyacaktır. İşte bu durumda da

³⁵ Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Ktb. , Isparta, 2002, 254.

³⁶ Sarıkçıoğlu, a.g.e. , 345.

³⁷ Rûm 30/30; Müslim, Ebü’l-Hasen b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, Thk. Haşim Ahmed Ömer, “Kader”, Beyrut, 1987, II, 6/2658.

³⁸ Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Çamlıca Yay. , İstanbul, 2003, 84.

tevbe edip, Allah ile bozulan bağıni yeniden onarması gerekecektir. İnsanların tasavvuf yolunu tutması da bu psikolojik kaygının bir sonucudur³⁹.

Günahın kapsamı böyle olmakla beraber İslam düşünce tarihine baktığımız zaman Allah'a isyan etme konusunda her günahın âlimler tarafından bir tutulmadığını görmekteyiz. Bunun sonucunda da günahların, içeriği herkes tarafından farklı doldurulsa da, tasnifine gidilmiştir:

2. Büyük (Kebîre) – Küçük (Sağire) Günah:

Dinin sınırlarının çiğnenmesi ile oluşan günah kavramsal olarak, İslam âlimlerince “büyük ve küçük” diye bir ayrıma tâbî tutulmuştur. Aslında dînî bir anlayışta günahın büyüğü ve küçüğü diye bir ayrıma gitmek doğru bulunmaz. Her günah kötüdür ve insanı helâke götürür. Zaten kimse de “şu günah büyük yapmayın; şu günah küçük yapabilirsiniz” dememiştir. Büyük ve küçük günah ayrımı bazı nasslarda bu duruma işaret eden emareler olduğu için yapılmıştır.

Kelâmî terminolojide “sağair” (küçük günah) diye bir kavram oluşmamıştır. Bu konudaki asıl terim “kebair” (büyük günah)’dir. Kebâir olunca dolaylı olarak diğer bazı günahlar da sağair olmaktadır.

Büyük günah yani kebâir kullanımının Kur’an’a dayalı olduğunu söylemek mümkündür. Şura suresinin otuz yedinci ayetinde kebâir (kebîre’nin çoğulu) sözcüğü, “büyük günahlar” manasında kullanılmıştır⁴⁰. Görülüyor ki, büyük ve küçük günah şeklindeki ayırım, dolaylı da olsa, Kur’an’a dayanmaktadır⁴¹. Hadîs-i şeriflerde de Kur’an’daki bu ayrımı destekleyecek mahiyette örnekler bulunmaktadır. Örneğin: İbnu Mes’ud (r.a) anlatıyor: “Dedim ki: ‘Ey Allah’ın Rasûlü, Allah nazarında en büyük günah nedir ?’ Nebî cevap verdi: ‘Seni yaratandan başkasına kulluk etmendir.’ Yine sordum: ‘Sonra ?’ Nebî yine cevap verdi: ‘Yiyeceğine ortak

³⁹ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay. , Ankara, 1997, 689.

⁴⁰ “Onlar ki, büyük günahlardan ve açık çirkinliklerden uzak bulunurlar. Öfkelendikleri zaman da kusurları örteler.” Şura 42/37.

⁴¹ İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Trc. Selahaddin Ayaz, Pınar Yay. , İstanbul, 1983, 49.

olur korkusu ile çocuğunu öldürmen.’ Yine sordum: ‘Peki sonra ?’ Nebî şunu dedi: ‘Komşunun karısı ile cimâ etmen’.⁴²,”

Yine şu hadis-i şerif de konumuzla ilgili olarak kebîre kavramının peygamber devrinde mevcudiyetine delâlet etmektedir: Bu hadis-i şerife göre Peygamberimiz (s.a.v) kebîre olarak şu günahları sayıyor: Allah’a şirk koşturmak, ana-babanın hakkına riayet etmemek, bir insanı öldürmek ve yalan yere şahitlik⁴³. Bu hadislerden başka, kebîre kavramını içerisinde barındıran başka hadisi şerifler de mevcuttur⁴⁴.

Bu nasslardan sonra görüyoruz ki “büyük günah” kavramı, İslam’ın ilk devrinden beri mevcuttur. Ancak gerek Kur’an’da gerekse hadislerde geçen bu kavramın kökenine indiğimizde, aslında Kur’an ve hadisteki “büyük günah”ın, mezheplerin kullandığı kavramsal manada bir anlayışı ifade etmediğini görüyoruz. Bu sonuca göre “büyük günah”ı, nasslarda belli olan ve belli olmayan diye iki kısma ayırmak gerekmektedir. Ancak bu açıdan da bütün kısımları veya cüzleri toplayan bir “büyük günah” tanımı yapmak mümkün görünmemektedir⁴⁵. Böyle bir tanım ancak nassların şüpheye imkan vermeyecek şekilde belirlemesi ile mümkün olabilir. Ancak böyle bir tanım Kur’an’da geçmediği gibi, Hz. Peygamber de “büyük günah” ile ilgili söylediği sözlerde herhangi bir sayı veya hasretme kastetmemiştir⁴⁶. O zaman nassların belirlemediği bir şeyin sayısını bilmeye çalışmanın ne anlamı vardır? Nasslar, çoğu zaman tam olarak belirlemediği şeylerin müphem ve belirsiz kalmasını istemiştir ki, kullar bundan dolayı sakınmış olsunlar. Tıpkı kadir gecesinin örneğinde olduğu gibi⁴⁷. Nasslar kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı bir gece olduğunu, o gece meleklerin ve ruhun sabaha kadar yeryüzüne indiğini⁴⁸, dolayısıyla duaların kabul edildiği bir gece olduğunu haber vermekte; ancak bu gecenin kesin tarihini belirlememektedir. Buradaki belirsizliğin manası, insanların bu gecenin faziletine güvenip günah işlemeye devam etmelerini engellemek ya da her geceyi kadir

⁴² Müslim, *Sahih*, İman, II/141.

⁴³ Müslim, *Sahih*, İman, II/144.

⁴⁴ Bkz:en- Nevevî, Muhyî’d-Din Ebu Zekariyya Yahya b. Şeref, *Riyâzü’s-Sâlihîn*, Trc. Sıtkı Güllü, Emir Yay. , İstanbul, 2003, II/1043.

⁴⁵ el-Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhya-i Ulûmi’d-Din*, Trc. Ali Arslan, Merve Yay. , İstanbul, 1992, IV, 38.

⁴⁶ el-Gazâlî, a.g.e. , IV, 39.

⁴⁷ el-Gazâlî, a.g.e. , IV, 39.

⁴⁸ Kadir 97/ 3-4.

gecesiymiş gibi değerlendirmelerini sağlamaktır. İşte büyük günahlar da kadir gecesi gibi nasslarda tam olarak açıklanmamıştır ki, insanlar bazı günahları küçük diye işlemeye devam etmesinler ya da her günahı büyük görerek günah işlememeye özen gösterebilirler. Ancak “büyük günah” konusunda durum böyle olmakla beraber nasslarda tek bir günahın “büyük günah” olduğu kesindir, o da “şirk”tir. Zaten bu durum Müslüman düşünürler arasında da günah konusunda tek anlaşma meselesidir. Bunun dışında “büyük günah” kavramının içeriğini herkes kendi anlayışı çerçevesinde istediği şekilde doldurmuştur⁴⁹. Durum böyle olunca, “büyük günah”ın ne olduğu ile ilgili olarak birçok tanım karşımıza çıkmaktadır. Tanımlamadaki bu farklılıkların getirdiği zorluklarla beraber “büyük günah”ın -hangi günah büyük kabul edilirse edilsin- tanımlarında şu ortak noktalar ön plana çıkmaktadır: Sözlükte “maddî ve manevî bakımdan büyük olmak” anlamına gelen “kebr”(kiber) kökünden türemiş bir isim olan kebîre (büyük günah), hakkında dünyevî veya uhrevî ceza bulunan davranışları içerisine alan bir kavramdır⁵⁰. Kebîre yine, kabirde ve mahşerde azabı gerektiren, yükselmeye engel, fitrata aykırı olan şeylerdir. Yani şeriatın hakkında bir nass, bir va’id, ceza tahsis ettiği suçlardır⁵¹.

“Büyük günah” kavramı hakkında her kelamî mezhebin kendi görüşüne göre yorum yapması, “büyük günah”ı Kelam açısından da bir tartışma konusu yapmış; bu konuda cevabı aranan bazı sorular ortaya çıkmıştır: Büyük günah işleyen ebedî Cehennemlik midir, değil midir ? Ahirette azap görecektir görmeyecek midir ? Kur’an’da ki va’d ve va’id ayetleri, mümin ve kafirler için midir yoksa va’d yalnızca müminler va’id de yalnızca kafirler için midir? Allah’ın va’d ve va’idinde değişme olabilir mi ?...⁵²

Günah kavramının tanımı ve anlaşılması noktasında zikrettiklerimizden sonra, bu konuda mezheplerin görüşlerini ileride ele almak üzere, “günah” kavramını incelemeye burada son verip “tevbe” kavramına geçmek istiyoruz.

⁴⁹ İzutsu, a.g.e. , 50-51.

⁵⁰ Bebek, Adil, “Kebîre”, TDVİA, Ankara, 2002, XXV, 163.

⁵¹ Gölcük – Toprak, a.g.e. , 134-135.

⁵² Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV Yay. , Ankara, 2002, 141.

3. Tevbe:

“Tevbe”, kelime manası olarak “dönmek, yönelmek” anlamına gelmektedir⁵³. Masiyetten dönmek, en güzel bir şekilde günahı terk etmek demektir⁵⁴. Tevbenin ifade ettiği mananın tam olarak anlaşılabilmesi için aralarındaki illiyet bağı dolayısıyla, sosyal bir kavram olan “özür dileme”nin de açıklanması gerekmektedir. Özür dilemek, insanın bir kusur ya da hata işlediği zaman, bu kusuru veya hatayı kabullenip, hata yaptığı insandan, kendisini affetmesini istemesidir⁵⁵. Birisi bir kusur işlediği zaman, genellikle o kusuru sahiplenme noktasında çeşitli tavırlar alır. Örneğin “ben yapmadım” veya “evet yaptım ama ben haklıyım, şu sebeple yaptım” diyebilir. Ancak “özür dileme” dediğimiz zaman bu, yalnızca kusuru kabullenmekle mümkün olur: “evet ben yaptım, üzgünüm tekrarlamayacağım”. İşte tevbe de tıpkı özür dilemek gibi bu sonuncu sözle gerçekleşir⁵⁶. İnsanın öncelikle yaptığı kusuru anlaması, onun yanlış olduğunu içerisinde hissetmesi ve pişman olup yaptığı o kusuru telafi edecek işler yapması gerekmektedir⁵⁷. Tevbe ile özrün buradaki farkı, özrün insana; tevbenin Allah’a yapılıyor olmasıdır.

Şer’î olarak tevbe, kötülen fiillerden övülen fiillere dönmektir⁵⁸. Yani yanlış yolu terk ederek doğru yolu bulmaktır. Lügat anlamına da uygun olan bu dönüşle kişi, kötü fiillerden öncelikle pişman olur, sonra bir daha dönmek üzere yaptığı tevbede azim gösterir ve son olarak da geçmiş günahları telafi için gayret sarfeder⁵⁹.

Tevbe ilim, hâl ve fiil olmak üzere üçlü bir yapıdan ibarettir⁶⁰. Bu üçlü yapıda öncelikle ilim, günahların zararının bilinmesidir. Hâl, yapılan günahı hemen terk etmektir. Fiil de elden kaçan fırsatları telafi edecek işler yapmaktır⁶¹.

⁵³ Cebecioğlu, a.g.e. , 716.

⁵⁴ el-İsfahanî, a.g.e. , 169.

⁵⁵ Akalın-Toparlı vd. , a.g.e. , 1559.

⁵⁶ el-İsfahanî, a.g.e. , 161.

⁵⁷ el-İsfahanî, a.g.e. , 161.

⁵⁸ el-Cürcanî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *Kitabü't-Ta'rîfât*, Thk.Abdü'l-Mün'im el-Hanefî, Daru'r-Reşâd, Kahire, 1991, 76-77.

⁵⁹ el-İsfahanî, a.g.e. , 161; el-Cürcanî, a.g.e. , 112.

⁶⁰ el-Gazâlî, a.g.e. , IV, 9.

⁶¹ el-Gazâlî, a.g.e. , IV, 9-10.

Tevbe, her ne kadar insan için kullanılan bir kavram olsa da, mana itibariyle hem insana hem de Allah'a izafe edilebilir. Tevbenin insan için ne anlam ifade ettiğine, yani onun insanın günahından pişman olup bir daha o günahı işlemeyerek Allah'tan af dilemesi olduğuna değinmiştik. Tevbe Allah'a izafe edildiğinde ise, onun yönelmek manası, bu sefer Allah'tan kula doğru olmakta, onunla Allah'ın ihsanının ve rahmetinin kula dönmesi kastedilmektedir⁶².

Tevbe denilince akla gelen manaların en başında, Kur'anî bir kavram olan "Nasuh Tevbesi" gelmektedir. Nasuh tevbesi, halis tevbeye, gedik bırakmayacak tarzda, eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye denir⁶³. Nasuh tevbesi ile tevbe edilen günaha bir daha dönmeme manası ve bu konudaki azim kastedilmektedir⁶⁴. Bu çeşit tevbe ile insan günahından öyle bir pişman olur ki, artık o insanın ameline masiyetten gizli ve açık hiçbir eser kalmaz ve bu tevbe, sahibini acil kurtuluşa taşır⁶⁵.

Günahın sonucunu ortadan kaldıran tevbe, gerçekten inanan bir insan için hayatının en önemli kavramlarından birisidir. Kur'an ve hadislerde, çalışmamızda daha önce bahsettiğimiz gibi, günahı karşılayan birçok kavram bulunmasına karşılık, tevbe ile ilgili olarak böyle bir durum söz konusu değildir. İnabe⁶⁶, af gibi birbirinden mana itibariyle pek farklı olmayan, tevbeye yakın anlamlı bazı kelimeler olsa da tevbe, kendine has bir manayı ifade etmektedir. Bu durumda o, çeşitli olan günahlardan tek olan Allah'a dönmeye işaret etmektedir. Yani günah ne kadar çeşitli olursa olsun tevbe bir tanedir ve bir olan Allah'a yapılır.

Yapılan bir işin veya söylenilen bir sözün günah olarak sayılması ve bu günahı pişman olunması, insanın inanç sistemi ile alakalı bir durumdur. Kişinin günahının farkına varması demek, var olan "ben"le olmak istenen "ben"(ideal ben) arasında farkın ortaya çıkması demektir. Bu da bireyde psikolojik olarak sıkıntı

⁶² Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salâh Meselesi*, DİB Yay. , Ankara, 1997, 54-55; er-Razî, Ebu Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb* (et-Tefsîru'l-Kebîr, Trc. Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci vd.), Ankara, 1995 , II, 245.

⁶³ Cebecioğlu, a.g.e. , 716.

⁶⁴ el-Cürcanî, a.g.e. , 112.

⁶⁵ el-Cürcanî, a.g.e. , 112.

⁶⁶ Tevbe edip günahı dönmeyi ifade eder. Tasavvufî bir kavramdır. Bu konuda bkz: Cebecioğlu, a.g.e. , 395.

doğurmaktadır⁶⁷. Bu sıkıntı sonucu kişi eğer günah işledikten sonra dini normları ağır basarak tevbe ediyorsa, bunda ceza korkusu, mükafattan geri kalma sıkıntısı, sevgiden mahrum olma endişesi gibi çeşitli psikolojik nedenler etkili olabilir⁶⁸. Bunun sonucunda tevbe eden insan iç dünyasında affedildiği hissi ile kendini rahat hissedecek ve bundan sonra da işlediği günaha dönmek için azim gösterecektir.

Günah ve tevbenin ne anlam ifade ettiğini tam olarak anlayabilmek için onların Kur'an'da kullanılış şekillerini de görmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

4. Kur'an'ı-Kerîm'de Günah ve Tevbe:

Kur'an'ı-Kerîm, günah ve tevbe konusunu ele alırken, insanın bireysel, sosyal ve fizikî tüm şartlarını gözетerek bir değerlendirme yapmıştır. İnsanı yaratan Allah olduğu için onu en iyi bilen ve değerlendiren de yine O'dur. İnsan günahlara karşı aciz bir varlıktır ve çoğu kez günah işler ama yine de işlediği bu günahlara rağmen yaratanın gözünden düşmek istemez⁶⁹. Bu nedenle Kur'an'ı-Kerîm'de Allah, insanların günah işleyebilecekleri gerçeğini kabul ederek insana yardım eder. Ona işlediği günahları öncelikle kabullenmesini yani kendisinin yanlış yolda olduğunu kabul ederek günahını itiraf edip temize çıkmasını ister. İşte bu fiilin Kur'anî adı "tevbe"dir⁷⁰.

Kur'an'a göre insan bu dünyada bir imtihandadır. Hayırla olabileceği gibi şerle de imtihan edilmektedir. İnsan hür iradesiyle iyiyi yahut kötüyü tercih eder ve bunun sonucunda da bir mükafat veya cezayı hak eder⁷¹. Burada mesûliyetin esas kaynağı niyet olmaktadır⁷². İnsan kendi tercihiyle, Allah'ın yasakladığı bir şeyi yapar veya emrettiği bir şeyi yapmazsa günah işlemiş olur. İşlenen bu günah da cezayı hak eder. "Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır"⁷³ ayeti bunu göstermektedir. O yüzden insan gûnahtan uzak durmalıdır. Çünkü Allah günah olan her şeyi haram

⁶⁷ Peker, a.g.e. , 135.

⁶⁸ Peker, a.g.e. , 136.

⁶⁹ Atay, Hüseyin, "Kur'an'a Göre Tevbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı", İslâmîyât, I, sayı:3, Ankara, 1998, 95.

⁷⁰ Atay, a.g.m. ,96.

⁷¹ Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Akçağ Yay. , Ankara, 1985, 268-269.

⁷² Cebeci, a.g.e. , 265.

⁷³ Nisa 4/123.

kılmıştır: “De ki: Rabb’im ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmedeği herhangi bir şeyi Allah’a ortak koşmanızı ve Allah’a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır⁷⁴.” Allah Teâlâ bu ayette günah manasında hem “fevâhiş” hem de “ism” kelimelerini kullanmıştır. Fevâhiş kelimesi büyük günahlar için kullanılan bir kelimedir. İsm ise küçük günahlar veya hem küçük hem de büyük günahlar için kullanılan bir kelimedir. Yani mutlak manada günahı kastetmektedir⁷⁵. O yüzden bu ayette, Allah’ın büyük ya da küçük her türlü yasak fiili haram kıldığı anlaşılmaktadır.

Kur’an’a göre günah insanlık tarihi ile başlamaktadır⁷⁶. Hatta dünya hayatının vücuda gelmesi bile bir günah vesîlesi ile olmuştur denilebilir. Hz. Adem ve Hz. Havva’nın Cennette yaşarlarken yasak olan ağaçtan meyve yemeleri günahı nedeniyle Cennetten dünyaya gönderilmeleri sonucu dünya hayatı başlamıştır⁷⁷. İşlemiş olduğu yasak fiille insanlık tarihinin ilk günahını işleyen Hz. Adem, insanoğluna yine kendi örneğinde, günahların bağışlanabileceğini de Allah’ın yardımı ile öğretmiştir : “Adem Rabb’inden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb’ine yalvardı, O da) bunun üzerine tevbesini kabul etti. Şüphesiz o, tevbeleri çok kabul edendir⁷⁸.” Bu ayette Allah Teala peygamberleri ile gönderdiği esaslar üzerine tevbe edenleri bağışlayacağını insanlara göstermektedir. Ancak burada insanın, Hz. Adem gibi halisâne bir niyet içerisinde olması gerekmektedir. İşte o zaman Allah insana, onu bağışlama niyetinden ötürü, tevbeyi nasip edecektir: “Andolsun ki Allah, Peygamberini ve içlerinden bir kısmının gönülleri hemen hemen eğrilmek üzere iken, güçlük zamanlarında ona tabî olan muhacirlerle ensarı da tevbeye muvaffak kıldı ve sonra onların tevbelerini kabul eyledi. Çünkü o, raûf ve rahîmdir⁷⁹.” Bu ayette geçen, “Allah’ın tevbeye muvaffak kılması” ifadesini de bu şekilde anlamak gerekmektedir⁸⁰.

⁷⁴ A’râf 7/33.

⁷⁵ er-Razî, a.g.e. , X, 350-351.

⁷⁶ Cebeci, a.g.e. , 290.

⁷⁷ Sarıkçıoğlu, a.g.e. , 13.

⁷⁸ Bakara 2/37.

⁷⁹ Tevbe 9/117.

⁸⁰ er-Razî, a.g.e. , XII, 177-178.

Allah insanlara iyilik yapmalarını, kötülüklerden uzak durmalarını emretmiştir. Yanlışlıkla yapılacak bir günden dolayı da pişman olmalarını, o günden ısrar etmemelerini istemiştir. Kur'an'da belirtildiği üzere “Onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler-ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir⁸¹.” Bu ayette geçen çirkin iş (fahiş), yapılması tamamen çirkin olan şeydir⁸². Nefse zulüm ise yine aynı mana da her türlü günahı kapsamaktadır. Çünkü günah işlemiş olan kişi, kendisini ebedî azaba müstehak kılarak kendisine zulmetmiş demektir. O halde işlenen günden pişman olup o günden ısrar etmemek gerekmektedir. Devamlı işlenen günahlar insanı dini hassasiyet açısından duyarsız hale getirecektir: “Hayır hayır! Fakat onların kazançları kalplerinin üzerine pas bağlamıştır⁸³.”

Kur'an'da günahlarla ilgili olarak göze çarpan en önemli hususlardan biri de günahların bazı ayetlerde büyük (kebâir) olarak zikredilmesidir⁸⁴. Bu durum aslında Allah'ın, insanların her günahı büyük görmelerini istemesindendir. Yapılan bir iyiliğe büyük denilemez. Çünkü kulun iyilik olarak yapması gerekli olan şeyler, Allah'ın ona verdiği nimetlerle mukayese edildiğinde, son derece küçük kalır. Fakat Allah'ın her türlü nimeti verdiği o kuldan bir günah sadır olursa, bu büyük (kebîre) sayılır⁸⁵. Hür iradesi ile Allah'a karşı kendi başına isyan eden insan, bu ferdîliğinin cezasını da kendisi çekecektir. Bu anlamda kimse kimsenin günahını yüklenmeyecektir⁸⁶.

Kur'an'ın genel muhtevasına baktığımız zaman Allah'ın Kur'an'ın birçok yerinde kendisini “tevvâb” diye nitelendirdiğini de görmekteyiz⁸⁷. Tevvâb, Allah'ın tevbeleri çokça kabul eden olmasıdır. Dünyevî manada suç işleyen birisini, bir hükümdar o suçundan ötürü affedebilir. Ancak aynı suçu tekrar tekrar işlerse hükümdar, insan tabiatı gereği o suçu artık affetmez. Ama Allah Teala, insanlarda

⁸¹ Al-i İmran 3/135.

⁸² er-Razî, a.g.e. , VII, 74.

⁸³ Mutaîfîn 83/14.

⁸⁴ Nisa 4/31, 37; En'âm 6/151; Necm 53/32.

⁸⁵ er-Razî, a.g.e. , XX, 548.

⁸⁶ Yûnus 10/108; İsrâ 17/15; Mâide 5/105; En'âm 6/31...

⁸⁷ Bakara 2/37, 54, 128, 160; Tevbe 9/104, 118; Nur 24/10; Hucurât 49/12.

olduğu gibi, tevbe ne yufka yüreklilikten ne de fayda temini ve zarar savma gibi bir nedenden dolayı yapmadığı için, ne kadar günah işlenirse işlensin tevbe her zaman kabul eder. Allah'ın Tevvâb kelimesinde mübalağa edilmesi de bu durumu göstermektedir⁸⁸. Yeter ki insan Allah'a bir kere yönelip bu hal üzere kalmayı başarabilsin. Bu durumda Allah tevbeleri kabul etmesinin sonucu olarak insanların iyiliklerini artırıp kötülüklerini azaltacaktır: "Ancak tevbe ve iman edip de iyi amelde bulunanlar müstesna, işte Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah bağışlar ve merhamet eder. Kim tevbe edip yararlı iş işlerse, şüphesiz o, Allah'a gereği gibi yönelmiş olur⁸⁹." Geçen ayette de görüldüğü üzere Allah tevbeden sonra salih amel işlenmesini öğütlemektedir. Böylece işlenen salih ameller yapılan günahları telafi edecektir⁹⁰.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kur'an'da insanlara, günahı genel manada tanımları için gerekli her türlü bilgi verilmiştir. Ama her günah da ayrıntıları ile belirtilmemiştir. İnsanların günden kaçınması gerektiği, onların insanî vasıfları unutulmadan verilmiştir. Bu durumu sağlamak için de Cennet ve Cehennem tasvirleri, gerektiği ölçüde zikredilmiştir. Böylece o insanlar ne Allah'ın azabından emin olma ne de O'nun rahmetini tam olarak umabilme yanılgısına düşmekten korunma imkanına sahip olmuşlardır. Ancak şunu da söyleyebiliriz ki Allah kendisine yönelenleri kucaklayacağını Kur'an'ın'da açıkça bildirmiştir.

Günah ve tevbe kavramlarının ne anlam ifade ettikleri ile ilgili olarak zikrettiklerimizden sonra, burada son olarak, günah-tevbe kavramları ile ilişkisi olduğunu düşündüğümüz bir başka konuyu ele almak istiyoruz.

C- Mezheplerin Günah-Tevbe Anlayışları ile Siyaset Arasındaki İlişki:

İslam düşünce tarihinde dinî kavramların anlaşılma şekillerine baktığımız zaman, her kavramın mevcut bulunan siyasî anlayışla, o siyasî anlayışa zıt veya uygun olarak ilişki içerisinde bulunduğunu görmekteyiz. Bu durum günah ve tevbe konuları için de geçerlidir. Bu konularda da nassların kesin olarak belirlemediği

⁸⁸ er-Razî, a.g.e. , II, 254-255.

⁸⁹ Furkan 25/70-71.

⁹⁰ Dumlu, a.g.e. , 131.

boşlukların, insanların dünya görüşleri ile doldurulduğuna şahit olmaktayız. Bu açıdan günah ve tevbe konusunun, mezhepler tarafından anlaşılması noktasında, o devirdeki siyasî durumla ilişkisinin de ortaya konması önem arz etmektedir.

Kelamî açıdan İslam tarih sahnesine ilk çıkan mezhep Haricîlerdir. Aslında Haricîler'in, Mürcie'nin ve Şiilerin İslam'ın içerisinde tezahür etmelerinin başlıca sebebi imamet meselesidir. Ancak daha sonra bu mezhepler, dini ve siyasi konulardaki diğer fikirleri ile bir mezhep hüviyetine bürünmüşlerdir⁹¹. Hariciler, ameli imandan bir cüz saymışlar ve her ne kadar Allah'ı ve Rasulünü tasdik etse de bir kimsenin büyük günah işlemekle kafir olacağını ileri sürmüşlerdir. Hatta Hariciler içinde kendileri gibi Haricî olmayanları kafir sayanlar bile olmuştur⁹². Bu inancın sonucunda da Haricîler Emevî yönetimini tanımamış ve kafir ilan edip onlara savaş açmışlardır. Bu durum Havaricin din kisvesi altında siyasete müdahalesi olarak görülmektedir⁹³.

Mürcie ise Havariciden çok farklı düşünerek imanı yalnız kalp ile sınırlı tutmuş ve “Allah ve Rasulünün getirdiklerine iman ediyorum” diyen herkesi mümin saymıştır. Bu görüşünü de siyaset de dahil her alana yaymıştır. Bu durum sonucunda Müslümanlar arasında ihtilaf konusu olan Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Aişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Muaviye Mürcie'ye göre mümin olmaktadır. Onlara göre bu konuda tartışmaya gerek yoktur. Mürcie'ye göre iman ettikten sonra bir kimse herhangi bir fikre inanır ve bu inandığı fikrine göre iş görür ise, gerek Hz. Osman'a yardım etmiş olsun, gerek ona isyan etmiş olsun, gerek Hz. Ali, gerek Hz. Muaviye ile beraber bulunsun, o fikrinde isabet etmiş sayılır ve mümindir⁹⁴. Mürcie'nin bu fikrinin siyasi sonucu, her ne kadar büyük günah işleseler bile Emevî devleti de, onların düşmanları da mümindir, şeklinde olmuştur. Yine Emevîleri kafir sayıp onlara savaş açan Haricîler de Mürcie'ye göre mümindir. Mürcie'nin bu anlayışı, Emevî devletini direkt olmasa da dolaylı olarak takviye anlamına gelmektedir⁹⁵.

⁹¹ Emin, Ahmed, *Fecrü'l-İslam*, Trc. Ahmet Serdaroğlu, Kılıç Ktb. , Ankara, 1976, 376.

⁹² İbn Hazm ez-Zâhirî, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fî'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Thk. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Dâru'l-Cil, 1996, III, 273.

⁹³ Emin, a.g.e. , 378.

⁹⁴ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü't-Tevhîd*, Trc. Bekir Topaloğlu, İsam Yay. , Ankara, 2005, 499-500.

⁹⁵ Emin, a.g.e. , 399-400.

Mutezile ise bu konuda büyük günah işleyeni iki konum arasında bir yerde (el-Menzile beyne'l-Menzileteyn) görmüş ve Haricîler ile Mürcie arasında bir çizgide yer almışlardır. Onlara göre büyük günah işleyen kimse ne mümin ne de kafirdir. O imanı da hak etmez küfrü de. O halde o fâsıktır. Mutezile'nin bu görüşü büyük siyasî ayrılıklara yol açmış ve sonuçta onlar, bu fikirlerini Müslümanlar arasındaki tüm olaylara tatbik etmek zorunda kalmışlardır. Aslında Mutezile, sahabenin işlerini inceleme ve tenkit konusunda fazla cüretkâr davranmışlardır. Onlar Sahabenin birçoğu hakkında genel hükümlerde bulunmuşlardır. Tüm bunlardan sonra acaba Emevî devleti Mutezile'ye karşı nasıl bir tavır takınmıştır ? Bakıldığı zaman Emevîler, Mutezile'nin bu tutumunu kendilerine bir tehdit değil, aksine kendilerini teyit olarak görmüşlerdir. Mürcie, fırkalar arasındaki ihtilafları incelemeyen hepsini terk etmiş, bu durum da onlar adına tüm grupları teyit manasına gelmiştir. O yüzden Mürcie'nin Emevîleri teyidi direkt olmayıp sınırlı kalmıştır. Oysa Mutezile'nin Emevîleri teyidi daha kuvvetli olmuştur. Mutezile'nin akılcı yaklaşımı ve Sahabe'yi tenkit eden anlayışı, Emevîleri direkt destek mahiyetine gelmektedir. Mutezile'nin bu tutumu Emevîleri de eleştirir mahiyettedir ancak bu durum Emevîlerce faydası zararından büyük olarak anlaşılmıştır. En azından Hz. Ali ile Hz. Muaviye'yi bir seviyede değerlendirmekle dini üstünlük anlayışı ortadan kalkmış olmaktadır. Burada Mutezile'yi iki gruba ayırmak gerekmektedir: Birincisi birbiri ile savaşan iki gurubu (Hz. Ali - Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr) ilk önce terk edip itizal ederek bir tarafa çekilen ve sonradan Hz. Ali ve Hz. Muaviye'yi terk eden ilk Mutezilîler. İkincisi Haricîlerin tekfir, savaş ve kıtal hakkındaki görüşlerini doğru bulmayan ve Mürcie'nin yumuşak üslubunu eleştiren Mutezilîler. Bu iki Mutezile, Mutezile adına uygun olarak kendilerine muhalefet eden fırkalara muhalif bir yol izlemiş ve öğretimlerini dini bir siyasete dayandırmışlardır. Ancak ikinci devir Mutezilîler, fikirlerine Allah'ın sıfatları, cisim ve araz vb. konuları da katarak farklı bir görünüm arzetmişlerdir⁹⁶.

Emevîlerin kendileri için bir tehdit olarak görmedikleri ve dolaylı olarak da olsa iyi bir gözle baktıkları Mutezile, Abbasîler devrinde de kısmen özgürlükçü olan ve insanı fiillerinden sorumlu kabul eden anlayışları nedeniyle siyasî olarak onlar

⁹⁶ Bu konuda Mutezile'nin Fikirleri İçin bkz: Emin, a.g.e. , 416-421.

tarafından da desteklenmişlerdir. Özellikle Abbasî halifelerinden Memun (198-218/813-833), devlet desteğiyle Mutezile'nin yanında olmuş, devleti tehdit eden akımlara karşı onlardan yardım almıştır. Abbasilerin Mutezile'ye olan bu desteklerinin altında Şiilere muhalefette Mutezile'yi kalkan olarak kullanma istekleri de yatmaktadır⁹⁷.

Sonuç olarak şunu görüyoruz ki, günah dini bir kavram olsa da mezheplerin günah anlayışlarının oluşumunda sadece dini saikler etkili olmamış; siyasî emeller de burada önemli bir rol oynamıştır. Bu itibarla siyasiler de, saltanatlarını destekler mahiyetteki mezheplerin günah anlayışlarını savunmuş; dini siyasete alet etme yoluna gitmişlerdir.

Günah ve tevbe kavramlarının manalarını ve arka planlarını kısaca gördükten sonra, şimdi araştırmamızın birinci bölümüne geçip günah ve tevbenin önemli bazı kelimî ekoller açısından nasıl anlaşıldığına değinmek istiyoruz.

⁹⁷Erkol, Ahmet, “Mu'tezilî Düşüncede Dinamizm ve Mu'tezile Düşüncesinin İslam Toplumu Dönüştürmedeki Etkisi” , Marife Dergisi, Şubat 2004, III, 136.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNAH ve TEVBE KAVRAMLARININ KELAMİ ARKA PLANI

Bir mezhebin bir konuda görüşler ortaya atması, sadece bir nazariye ortaya koymak için değildir. Fikir tarihine baktığımız zaman nazariyelerin fiillerden sonra ortaya çıktığını görmekteyiz. Önce bir veya birçok olay ya da sorun ortaya çıkar; bu sorun veya olayların çözümleri için de bir takım öneriler ve nazariyeler ortaya konur. İşte biz de bu bölümde Mutezile'nin günah ve tevbe anlayışının oluşmasında önemli etkisi olan Haricîler ve Mürcie'yi, bu açıdan ele almaya çalışacağız. Bu mezheplerden sonra da Ehl-i Sünnet'in günah ve tevbe anlayışını, Matürîdîlik'in örnekliğinde -bulunduğumuz coğrafyanın hemen hemen hepsinin itikadî mezhebi olması açısından - inceleyeceğiz.

A- Haricîler'e Göre Günah ve Tевbe :

Mezhepler tarihine baktığımız zaman bir mezhep hüviyeti olarak ortaya çıkan kelami mezheplerin ilkinin Hariciler olduğunu görmekteyiz. Haricilik denildiği zaman akla hemen, kelime manasına uygun olarak muhalefet anlamı gelmektedir. Zaten “Harici” kelimesinin aslı da “genel görüşe muhalefet eden, bilinen görüşten dışarı çıkan” manasındadır. Ancak onlara bu isim, Hz. Ali'ye karşı çıktıkları için verilmiştir. Haricîlik, Hz. Ali'nin Hz. Muaviye ile arasında olan “tahkim” olayında, taraf olan iki grubu da tekfir eden ve onları, Allah'ın hükmünün dışında bir hüküm vermekle suçlayan bir mezheptir. Bu durum Haricîlik'in siyasi yönden de oluşma sebebidir⁹⁸. Kendileri ise “Haricî” isminin onlara Allah yolunda hakikatı aramaya çıkanlar oldukları için verildiğini söylemişlerdir. Hariciler siyasi bir amaçla ortaya çıktıkları için daha çok imamet nazariyesi üzerinde durmuşlardır. Hatta Haricileri tarif ederken “cemaatin ittifak ederek aralarından seçtiği hak üzere olan devlet

⁹⁸ el-Bağdadî, Ebu Mansur Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırak* (Mezhepler Arasındaki Farklar, Trc. Ethem Ruhi Fırlalı), Kalem Yay. , İstanbul, 1979, 66; eş-Şehristânî, a.g.e. , 120-121.

başkanı olan imama isyan eden her kişidir⁹⁹” denilmiş, böylece onların imamet nazariyeleri üzerinden hareketle isimlerine uygun olan tarifler yapılmıştır. Ancak kurdukları inanç sistemi kendilerinden sonra gelecek olan mezheplerin oluşumuna büyük katkı sağlamıştır. Haricilerden sonra gelen mezhepler, onların görüşlerini beğenmedikleri için kendi inanç sistemlerini kurmuşlar ve böylece mezheplerin sayısı çoğalmıştır. Bu anlamda Haricîlerin, mezheplerin kurulması ve çoğalmasında kilit rol oynadığını söyleyebiliriz.

Hariciler diğer birçok konuda olduğu gibi günah ve tevbe konusunda da sistemleri çerçevesinde orijinal görüşler ortaya koymuşlardır. Öncelikle iman ile ameli birbirinden ayırmayan Hariciler, bu görüşlerine hem fikir planında hem de fiil planında sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. O yüzden mezheplerden bahseden kitaplar, Haricileri anlatırken onların inançları uğruna savaşmaktan bile kaçınmadıklarını ve yine ibadetlere çok sıkı bağlı olup çok namaz kıldıklarını ve çok oruç tuttuklarını haber vermektedirler¹⁰⁰. Bu dış görünüşleri her ne kadar iyi bir izlenim verse de çöl kanunlarına(!) tabi oldukları için kendileri gibi olmayan tüm Müslümanları kafir sayarak kılıçtan geçirmekten geri durmamışlar (isti'râz); bu yüzden de ne kadar ibadet ehli olsalar da kendilerinden korkulan insanlar olmuşlardır. Karşılaştıkları insanları inanç yönünden sorguya çekmişler ve eğer verdikleri cevaplar kendi sistemleri ve kafalarındaki düşüncelerle uyuşmamışsa onları kafir sayarak kılıçtan geçirmekten ve mallarını helal saymaktan çekinmemişlerdir¹⁰¹.

Haricilere göre iman sadece kalp ile tasdik, dil ile ikrar demek değildir. Onlara göre imanın içerisine namaz, oruç, adalet, doğruluk gibi akla gelen tüm dini emirler de girer. Yani Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından da kaçınmak Haricilere göre imana dahildir. Bu açıdan ibadetlerinde eksiklik olan kimse onlara göre gerçek mümin değildir, kafir olmuştur.

Haricîler günahların hepsini kötü görmüş ve mümin olduğu halde günah işleyenin imanını sorgulamışlardır. Günahların büyük ve küçük ayrımını da kabul

⁹⁹ eş-Şehristanî, a.g.e. , 119.

¹⁰⁰ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 34; Fırlalı, Ethem Ruhi, “Hâricîlik”, TDVİA, İstanbul, 1997, XVI, 173.

¹⁰¹ el-Eş'arî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn* (İlk Dönem İslam Mezhepleri, trc. Mehmet Dalkılıç, Ömer Aydın), Kabalcı Yay. , İstanbul, 2005, 102-103; Fırlalı, a.g.m. , 172.

eden Haricîler, kebire ve sağıreyi tanımlamak ya da bu kavramların içerisine hangi söz ve fiiller girdiğini tespit etmekten ziyade büyük ve küçük günah işleyenin başına ne geleceği meselesi ile ilgilenmişlerdir. Yani Haricîler, kebire'den ziyade mürtekb-i kebire ile ilgilenmişlerdir. Aslında bu tavır sadece Hariciler'de değil ilk dönem İslam mezheplerinin birçoğunda görülmektedir. Haricîler, büyük günah işleyeni kafir görmekte hemfikir olmuşlardır. Çünkü onlara göre büyük günah ile küfür eşittir. Bir mümin imanı olduğu halde büyük günah işleyemez¹⁰².

Onlara göre Allah, iman ile küfür arasında başka bir mertebe yaratmamıştır. Bu yüzden onlar “bir insan ya mümindir ya da kafirdir” şeklindeki görüşlerinde ısrarcı olmuşlardır. Eğer bir mümin iman ettiği halde günah işliyorsa müşrik olur, demişlerdir. Bu sözlerden, Haricilerin amele çok fazla vurgu yaptıklarını anlıyoruz. Hariciler amelsiz bir imanın olamayacağını düşünmüşlerdir. Örneğin onlar “İmanı inkar edenin bütün işi boşa çıkar¹⁰³” şeklindeki ayeti, büyük günah işleyenin kafir olmasına delil olarak görmüşlerdir. Çünkü onlara göre amelsiz iman yoktur; imanı giden insanların da amellerinin kendilerine bir faydası yoktur. Haricîlere göre inanç bakımından insanlar ancak iki türlüdür: Mümin ve kafir. Bunun da delili “Sizi yaratan O'dur, ama bazılarınız kafir, bazılarınız mümin¹⁰⁴,” ayetidir¹⁰⁵.

Hariciler günahların “büyük ve küçük” ayrımından haberdar olmuşlar ama tanım noktasında bu ayrıma katılmamışlardır. Onlara göre her günah büyüktür. Ancak Hariciler bu tavırlarını ne akıl ne de nakil yoluyla ispatlamaya çalışmışlardır¹⁰⁶. İlk dönem Haricileri bu tavırlarında katı olsalar da sonraki dönem Haricileri bu katı tutumlarını biraz daha ılımlı hale getirmişlerdir. Zaten Mürcie de bu ılımlı tavrın hakim olduğu bir ortamda oluşmuştur¹⁰⁷.

Hariciler içinde önemli bir grup olan İbadiyye, günahkârlık açısından bir inanç grubu sayılabilecek “münafık” kavramı üzerinde durmuş ve ortaya birbirinden farklı üç görüş atmışlardır: 1) Mümin olmasa da, münafık şirkten berîdir. O, sürekli

¹⁰² İzutsu, a.g.e. , 51-52.

¹⁰³ Mâide 5/5.

¹⁰⁴ Tegabün 64/2.

¹⁰⁵ İzutsu, a.g.e. , 57.

¹⁰⁶ İzutsu, a.g.e. , 58-59.

¹⁰⁷ İzutsu, a.g.e. , 60.

olarak küfür ile iman arasında gidip gelmektedir. Bu fikir Nisa 142'ye dayanmaktadır. 2) Münafık müşriktir, çünkü tevhide, Allah'ı tek ilah kabul etmeye karşıdır. 3) Münafık, bizzat Allah tarafından belirli kimselere iliştilmiş bulunan bir vasıf yahut isimdir. Onu yerinden oynatıp Allah'ın o isimle çağırmadığı kişilere rastgele tatbik edilemez¹⁰⁸. Nifağın şirkliği konusundaki bu ihtilaftan sonra İbadiyye, münafıkların Hz. Peygamber devrinde muvahhit olduklarını, fakat daha sonradan kebire işlediklerini, bu yüzden de –şirk sebebiyle değil- kafir olduklarını söylemişlerdir¹⁰⁹.

Haricîler, Necedât kolu hariç, Allah'ın büyük günah sahibine ebedi azap edeceğinde fikir birliği etmişlerdir¹¹⁰. Haricilerin Ezarika kolu, her kebirenin küfür olduğunu, muhaliflerin bulunduğu yerin küfür diyarı olduğunu, her büyük günah işleyenin ebediyen Cehennemde kalacağını söylemişlerdir. Yani onlara göre mürtekibü'l-kebire tamamıyla dinin dışındadır. Bu konuda İblis'i örnek vererek onun sadece Adem'e secde etme kebîresini işlediğini, başka bir kebîre işlemediğini örnek vermişlerdir¹¹¹. Ezârika, tahkim konusunda Hz. Ali'yi (r.a.) ve iki hakem Ebu Musa ve Amr b. el-Âs'ı da kafir saymışlardır. Kafir çocuklarının öldürülmesini de caiz görmüşlerdir¹¹². Yine Ezarika, müşriklerin çocuklarının Cehennemlik olduğu görüşündedirler. Onların hükümleri babalarının hükümleri gibidir, demişlerdir. Ezarika küfür topraklarında oturanların kafir olacağını ve bu nedenle oradan ayrılmaları gerektiğini söylemişlerdir¹¹³.

Haricilerden Sufriyye, bir kimsenin zina ve kazf gibi işleyenin kafir olmadığı bir suç sebebiyle küfürle suçlanamayacağını söylemişlerdir. Bunu söyleyen kimsenin iftiracı olacağını iddia etmişlerdir. Ancak namaz ve oruç gibi terki haddi gerektirmeyen amellerin terkini küfür olarak görmüşlerdir. Bunlar, her iki durumda

¹⁰⁸ İzutsu, a.g.e. , 68.

¹⁰⁹ eş-Şehristanî, a.g.e. , 138.

¹¹⁰ el-Eş'arî, a.g.e. , 102; el-Bağdadî, a.g.e. , 67.

¹¹¹ eş-Şehristanî, a.g.e. , 126.

¹¹² el-Eş'arî, a.g.e. , 103; el-Bağdadî, a.g.e., 73.

¹¹³ el-Eş'arî, a.g.e. , 105; eş-Şehristanî, a.g.e. , 125.

da kişiden iman ismini kaldırmışlardır¹¹⁴. Sufriyye'ye göre büyük günah işleyen kişi putperest müşrik olmuştur¹¹⁵.

Hariciler'in İbadiyye kolunun çoğunluğu her taatin iman ve din; büyük günah işleyenlerin de Muvahhit (Allah'ı birleyen) olduğunu ancak mümin olmadıklarını söylemişlerdir. Yine namaz kılan muhaliflerinin müşrik olmasalar bile kafir olduklarını; nikahlarının ve miraslarının helal olduğunu, savaşta ganimetlerinin alınabileceğini de iddia etmişlerdir¹¹⁶.

Haricîler'in Beyhesiyye kolu ise, "bir kimse Allah'ın, hakkında vaîdi bulunan şeylerden uzak durmadıkça biz onu Müslüman kabul etmeyiz" demişlerdir. Beyhesiye kolu, Hariciler içinden "hakkında vaîd bulunan şeylerden haram olan bir şeyi, haram olduğunu bilmeden terk eden kimse kafirdir. Allah'ın farz kıldığı şeylerden bir çoğunu bilmeden terk eden kimse kafirdir. Dostlarından haram işleyen bir kimse, onun helal mi haram mı olduğunu bilmeden veya bu hususta kuşkudan dolayı bir haram işlese, onun hakkında herhangi bir hüküm verilemez; helal mi haram mı olduğu bilininceye kadar, o ne dost edinilir, ne de kendisinden uzaklaşılır" diyen bir grubun fikirlerine karşı çıkmış ve onlarla ilişkisini kesmişlerdir¹¹⁷. Kezâ Beyhesiyye, insanların dini bilmemek ve günah işlemek suretiyle müşrik olacaklarını söylemişlerdir. Bununla birlikte onlar, Allah'ın büyük olarak bildirmediği ve bize günah olduğunu haber vermediği bir günahı işleyen kimsenin mazur görüleceğini söylemişlerdir. Çünkü onlara göre Allah'ın insanlardan günah konusundaki hükümleri gizlemesi caiz değildir. Ayrıca günah açısından hadler ve kısas gerektiren bir konuda tevbe eden ve bunu kendisine yerleştiren kimseye şirk gerekir, demişlerdir. Bunlardan birini inkar eden ise onlara göre kafirdir. Çünkü hadler ve kısasa, ancak Allah katında küfrüne şahadet edilen bir kafir için hükmedilir¹¹⁸.

Haricîler'in -ve Sufriyye'nin- çoğunluğunun görüşlerinden biri şudur: Büyük olan her günah küfür, her küfür şirk ve her şirk de şeytan'a ibadettir¹¹⁹.

¹¹⁴ el-Eş'arî, a.g.e. , 113; eş-Şehristanî, a.g.e. , 139; el-Bağdadî, a.g.e. , 80.

¹¹⁵ İbn Hazm, a.g.e. ,III, 273.

¹¹⁶ el-Eş'arî, a.g.e. , 116; eş-Şehristanî, a.g.e. , 137-138; İbn Hazm, a.g.e. ,III, 273.

¹¹⁷ el-Eş'arî, a.g.e. , 122-123; eş-Şehristanî, a.g.e. , 129.

¹¹⁸ el-Eş'arî, a.g.e. , 124.

¹¹⁹ el-Eş'arî, a.g.e. , 125; el-Bağdadî, a.g.e. , 79.

Haricilerden Beyhesiyye, had gerektiren bir günah işleyen kimse hakkında hüküm verilinceye kadar onların mümin ya da kafir olarak isimlendirmesini uygun bulmamışlardır. Sufriyye'den bir grup ise, had cezası uygulanıncaya kadar onlara iman ismini vermeye devam etmiştir¹²⁰.

Haricilerin geneli, kendileri gibi düşünmeyen Müslümanları kafir saymaktan çekinmemişlerdir. Ama onları önce tevbeyle davet etmişlerdir. Buradan da onların tevbeyle çok önemli ve günahların affı noktasında geçerli gördüklerini söyleyebiliriz. Örneğin Necedât'ın kurucusu Necde b. Âmir (72/691), Abdülmelik b. Mervan'la yazışarak ona rıza ve muvafakat ettiğini belirttiğinde, mensupları onun bu görüşünü beğenmeyerek ondan intikam almak istemişlerdir. Ancak onu, kendileri gibi düşünmeyen herkese olduğu gibi, önce tevbe etmeye çağırmışlardır. Bunun üzerine Necde b. Âmir tevbe edince, kendi yaptıklarının yanlış olduğunu düşünüp utanmışlar ve bu sefer de kendileri biatlarını bozdukları için tevbe etmişlerdir. Bununla da kalmayıp Necde b. Âmir'e de tevbesinden dolayı tekrar tevbe etmesini, yoksa artık kendisine biat etmeyeceklerini söylemişlerdir¹²¹. Bu olay bize gösteriyor ki, Hariciler için tevbe elzemdir; yoksa onlara göre insan imanını kaybedip kafir olabilmektedir. Ayrıca günah içerisinde görülen bir kimsenin tevbeyle davet edilmesi olayından da anlaşılıyor ki, onlar açısından bu davet vaciptir. Zaten Haricîler insanlara iyiliği emretmek ve onları kötülükten uzaklaştırmak (el-emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehyu ani'l-münker) konusunda çok titiz davranmışlardır¹²².

Haricilerden Vaîdiyye isimli bir grup, kebîre işleyen kimsenin kafir olduğunu, Cehennemde ebedî kalacağını ileri sürmüştür¹²³. Bu düşünceye Muhakkime, Ezârika, Beyhesiyye, Acârîde, Seâlîbe ve İbadiyye kolları da katılmaktadır¹²⁴. Necedât ise bu düşünceye katılmamakla birlikte büyük günah işleyeni küfr-ü din olarak değil kafir-i nimet olarak görmektedir. Yani böyle bir kimse Allah'ın dinini değil nimetini inkar etmiş olur¹²⁵. Ancak bu görüş pek isabetli görünmemektedir. Çünkü nimetin küfrü; mümin, münafık, müşrik gibi ayrı bir kategori oluşturmamaktadır. O yüzden nimeti

¹²⁰ el-Eş'arî, a.g.e. , 125.

¹²¹ eş-Şehristânî, a.g.e. , 127; el-Bağdadî, a.g.e. , 78.

¹²² Fığlalı, a.g.m. , 172-173.

¹²³ eş-Şehristânî, a.g.e. , 119.

¹²⁴ eş-Şehristânî, a.g.e. , 120.

¹²⁵ el-Bağdadî, a.g.e. , 76;

inkar eden kafir sayılmalıdır¹²⁶. Yine Necedât’a göre kim küçük bir günah işler ve onda ısrar ederse müşrik olur. Onlara göre kim de zina, hırsızlık gibi bir günahı ısrar etmeden işlerse, inanışında kendisine uyanlardan olmamak şartıyla Müslümandır¹²⁷.

Hariciler büyük günah işleyenin imanını kaybederek İslam toplumu dışına atılması anlayışlarını “lâ hükme illâ lillâh” (hüküm ancak Allah’ındır) şeklindeki Kur’an ayetine¹²⁸ dayanarak yapmaktadırlar. Onlara göre, büyük günah işleyen kimse Allah’ın yasak ettiği bir şeyi helal saydığından artık mümin değildir ve bu yüzden de Cehennem’de ebedî kalacaktır. Hatta bu düşüncelerini daha da ileri götürerek kendileri gibi düşünmeyen herkesi düşman ve kafir görerek onları öldürmüş, kadınlarını ve çocuklarını da esir almışlardır¹²⁹.

Sonuç olarak Haricîler’in geneli, küçük ya da büyük olsun, her günah’ın kişiye imanını kaybettireceğini düşünmüşlerdir. Bu yüzden günah işleyen kişinin bir an önce tevbe etmesi gerekir. Çünkü onlara göre günahların tevbesiz affı caiz değildir. Bu açıdan tevbe etmeyen kimsenin de tevbeyle -dolayısıyla doğru yola- çağrılması gerekir¹³⁰.

B- Mürcie’ye Göre Günah ve Tevbe :

Mürcie, İslam’ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan, ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan itikadî ve siyasî bir fırkadır¹³¹. Mürcie ismi, “ircâ” kelimesinden gelmekle birlikte bu kelimenin hangi anlamlara geldiğini, konumuz kapsamında olmadığı için, detaylı olarak anlatacak değiliz. Ancak ircâ, genelde çözümü kesin olarak bilinmeyen konularda fikir beyan etmemektir¹³². Bu anlamdan hareketle, siyasî ve itikadî bir fırkanın adı olarak Mürcie, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah’a bırakarak, onların Cennetlik veya Cehennemlik oldukları konusunda hiçbir fikir ortaya koymayan

¹²⁶ İbn Hazm, a.g.e. , III, 276.

¹²⁷ el-Bağdadî, a.g.e. , 78.

¹²⁸ Yusuf 12/39-40, 67; Ra’d 13/41; Kasas 28/70; Rûm 30/1-5.

¹²⁹ Fığlalı, a.g.m. , 173.

¹³⁰ el-Matürîdî, a.g.e. , 421, 423.

¹³¹ Kutlu, Sönmez, “Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları”, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çorum, 2002/I, 168.

¹³² Kutlu, a.g.e. , 113.

kimseler ve topluluklara verilen bir isimdir¹³³. Bu tanımda öne çıkan iki unsur vardır: Birincisi Hz. Ali ve Hz. Osman'ın durumları hakkında fikir beyan etmemek. İkincisi büyük günah işleyenin durumunu Allah'a havale etmek¹³⁴. Tabi Mürcie'nin ortaya çıkışında sadece bu iki unsur değil, o zamanki sosyo-politik ve ekonomik durum, Emevî-Haşimî çekişmesi, Haricî zihniyet gibi başlıklarda etkili olmuştur¹³⁵. Ama biz bu başlık altında Mürcie'nin tanımında etkili bir unsur olan büyük günah ve tevbe anlayışlarını inceleyeceğiz.

Bir insanın veya mezhebin günah meselesine bakışı, iman terimine ne anlam verdiği ile alakalıdır. Bu çerçevede Mürcie'nin imanı tanımlaması üç grup halinde incelenebilir: Cehm b. Safvân (128/745-46) ve taraftarlarının oluşturduğu birinci gruba göre iman, kalple gerçekleşen marifettir veya tasdiktir. Küfür ise bunu tersi olan Allah'ı bilmemektir. Bu anlamda imanın ve küfrün yeri kalp olmaktadır. İmanın tanımı noktasında Mürcie'den neşet eden ikinci gruba göre iman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir. "İman" kelimesinin sözlükteki anlamı olan "tasdik" manasıyla doğru orantılı olan bu anlamda kalp ve dil ile gerçekleşmeyen bir imanın tam olmayacağı, bunun da dolayısıyla küfrü doğuracağı vurgulanmıştır. İmana bu anlamını Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (218/833) ve taraftarları vermiştir. Ancak bu tanım Mürcie'nin çoğunluk görüşü olduğu gibi Ebu Hanife tarafından da benimsenmiştir. İmanın tanımı ile ilgili Mürcie içerisindeki üçüncü ve son görüş de, onun sadece dille ikrar olduğu şeklindedir. Küfür de Allah'ı dil ile inkar etmektir. Bu tanımı Mürcie içerisinde Muhammed b. Kerrâm (255/869) ve taraftarları benimsemiştir¹³⁶.

Mürcie içerisinde imanın mahiyeti ve tanımı ile ilgili olarak her ne kadar daha çok gruplar sayılsa da¹³⁷ genel olarak yukarıdaki üç grup tanımlama, Mürcie'nin iman anlayışını yansıtmaktadır. Birbirinden farklı olan bu üç tanımda ortak olan nokta hiçbir grubun amelleri imana dahil etmemesidir¹³⁸. Buradan da anlıyoruz ki imanla ameli birbirinden bağımsız gören tüm mezheplerde olduğu gibi Mürcie de günah işlemekle imanın kaybolmayacağını savunmaktadır.

¹³³ Kutlu, a.g.m. , 171.

¹³⁴ Kutlu, a.g.m. , 177.

¹³⁵ Kutlu, Sönmez, "Mürcie", TDVİA, İstanbul, 2006, XXXII, 41; "Mürcie Mezhebi: ..." , 172-174.

¹³⁶ Kutlu, "Mürcie Mezhebi: ..." , 191-192; "Mürcie", TDVİA, XXXII, 43.

¹³⁷ el-Eş'arî, a.g.e. , 137-144.

¹³⁸ Kutlu, "Mürcie Mezhebi: ..." , 192.

İman tanımlarındaki bu ortak nokta ile beraber Mürcie; “küfürle birlikte taatin iman açısından insana bir faydası olmadığı gibi imanla beraber masiyetin de imana zarar vermeyeceği” görüşünü benimsemiştir¹³⁹. Mürcie’nin bu yaklaşımı, isimlendirilmeleri konusundaki en meşhur cümle, hatta slogan olmuştur ve hasımları tarafından da onların en çok bu cümleleri eleştirilmiştir. Bu eleştirilere rağmen Mürcie bu cümleyi öyle sebepsiz yere söylememişlerdir. Onları bu cümleyi söylemeye iten en önemli sebep, Haricîlerin katı tutumları olmuştur. Mürcie iman ve küfür noktasında Haricîlere muhalefet eden ilk fırka olmuşlardır¹⁴⁰. Mürcie, Haricîlerin iman ve ameli birbirinden ayırmadan her günahkârı kafir görmeleri, “Müslümanım” diyenleri İslam dairesi dışına atarak yerine göre onları öldürmeleri veya onlara gayr-ı Müslim muamelesi yaparak onlardan haraç ve cizye almaları¹⁴¹ gibi uygulamalarına karşı çıkmışlardır. Bu yönlerden Haricîlere karşı çıkan Mürcie, büyük günah konusunda da Haricîlerden farklı düşünmüş ve büyük günahın tanımı ve unsurları hakkında onlara muhalefet etmişlerdir. Biz de şimdi bu konuyu ele almak istiyoruz.

Aslında Mürcie “büyük günah”(kebîre) kavramının tanımı üzerinde pek durmamışlardır. Onlardan sadece Bişr el-Merîsî (218/833), Mürcie’nin bu konudaki genel tutumuna aykırı olarak büyük günahı şu şekilde tanımlamıştır: “Allah’a isyan edilen her şey büyük günahdır¹⁴².” Yine Mürcie’den bazıları da “günahlar iki çeşittir: Bir kısmı büyük günahlar, bir kısmı ise küçük günahlardır¹⁴³” diyerek günahları kategorize etmişlerdir. Bu noktalardan sonra anlıyoruz ki her ne kadar tanımı üzerinde fazla durmasalar da Mürcie, büyük-küçük günah ayırımını kabul etmişlerdir. Ancak iman tanımlarından hareketle de söyleyebiliriz ki, bu ayırmda şu küçük günahdır veya şu büyük günahdır şeklinde ayrı bir tasnife gitmemişler, büyük günahın kapsamını genişletmemişlerdir.

Büyük günahlar konusunda, tanımından ziyade Mürcie’nin asıl üzerinde durduğu nokta, büyük günah işleyenin ahkamı olmuştur. Bu ahkamı da büyük günah

¹³⁹ eş-Şehristanî, a.g.e. , 141; Kutlu, a.g.e. , 104.

¹⁴⁰ Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 187.

¹⁴¹ Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 209.

¹⁴² el-Eş’arî, a.g.e. , 145; Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 105.

¹⁴³ el-Eş’arî, a.g.e. , 145-146.

işleyenin dünyadaki durumu ile ahiretteki durumunu birbirinden ayırarak ele almışlardır. Şöyle ki, kible ehlinen büyük günah işleyenleri, imanlı olmaları dolayısıyla mümin olarak kabul etmişler, ancak onları büyük günah işledikleri için aynı zamanda fâsık saymışlardır. Mürcie, fıkı imanın zıttı kabul etmediklerinden ve amelleri imanın bir parçası olarak görmediklerinden dolayı büyük günah işleyeni fıkı ve fücuru ile birlikte kamil bir mümin saymaktadırlar. Onların durumlarını da Allah'a bırakmışlar; Allah'ın onları dilerse affedeceğini dilerse de cezalandıracağını söylemişlerdir¹⁴⁴. Bu açıdan eleştirdikleri Haricîleri tekfir etmemişler, durumlarını Allah'a havale etmişlerdir. Ebu Hanife de bu noktada irca fikrini benimsemiş ve Mürcie gibi Haricîleri tekfir etmemiştir¹⁴⁵.

Mürcie'nin büyük günah işleyenler hakkında ele aldığımız bu tavrı, hasımları tarafından imanı yozlaştırmak ya da amellerin önemini küçük görmek olarak algılansa da¹⁴⁶, aslında Mürcie bu tavrıla, büyük günah işleyen herkesi imandan, İslam'dan ve İslam toplumunun bir üyesi olmaktan çıkmış kabul eden Haricîlerin, onlara kafir muamelesi yapmalarına engel olmayı ve Allah'a inandığını açıkça söyleyen kimseye, büyük günah işlemiş bile olsa, İslam'da bir yer bulabilmeyi amaçlamışlardır¹⁴⁷. Mürcie'ye göre tek bir iyilik bile şirk ve küfrün dışındaki diğer günahları ortadan kaldırabilir¹⁴⁸. Ancak Mürcie'nin yumuşak görülen bu tavrı, büyük günah işleyen ne bu dünyada ne de ahirette ceza görmeyeceği şeklinde değil, kuşatıcı, kucaklayıcı bir tavır olarak anlaşılmalıdır¹⁴⁹. Mürcie'nin böyle bir anlayışı geliştirmesinde etkili olan şer'i delilleri de vardır. Bunlara kısaca değinmek gerekirse karşımıza şu maddeler çıkmaktadır:

1. “Ey İnananlar! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı: Hür ile hür insan, köle ile köle ve kadın ile kadın. Öldüren, ölenin kardeşi tarafından bağışlanmışsa, kendisine örfe uymak ve bağışlayana güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbiniz'den bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem

¹⁴⁴ Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 188.

¹⁴⁵ Kutlu, a.g.e. , 108.

¹⁴⁶ Kutlu, a.g.e. , 106.

¹⁴⁷ Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 188.

¹⁴⁸ Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 188.

¹⁴⁹ Kutlu, a.g.e. , 106.

verici azap vardır¹⁵⁰.” Mürcie bu ayette geçen katile, Allah’ın mümin diye hitap ettiğini ve öldürülen kimsenin kardeşinin, katile din kardeşi yapıldığını söyleyerek büyük günah işleyen kimsenin mümin olduğunu ileri sürmüşlerdir.

2. “Ey inananlar! Yürekten tevbe ederek Allah'a dönün ki, Rabbiniz kötülüklerinizi örtsün, sizi, içlerinden ırmaklar akan Cennetlere koysun. Allah'ın Peygamberini ve onunla beraber olan müminleri utandırmayacağı o gün...”¹⁵¹”

3. “... Ey müminler! Hep birlikte tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz¹⁵².”

4. “... Mümin erkekler ve mümin kadınların da tevbesini kabul buyursun...”¹⁵³”

Mürcie yukarıda mealini verdiğimiz Tahrir 8, Nur 31 ve Ahzap 73. ayetlerdeki tevbe ile ilgili olarak, bu tevbelerin büyük günah işleyenleri de kapsadığını söyleyip bu ayetleri delil olarak kullanmışlardır.

5. “Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğuna dönmelerine kadar savaşınız; eğer dönerlerse aralarını adaletle bulunuz, adil davranınız, şüphesiz Allah adil davrananları sever¹⁵⁴.” Mürcie bu ayette, büyük günah sayılan adam öldürmenin işlenmesine rağmen Allah’ın iki gruptan da iman sıfatını kaldırmadığını belirterek büyük günah işleyenin mümin olduğunu söylemişlerdir¹⁵⁵.

Görüldüğü gibi Mürcie büyük günah işleyen kişiyi kafir saymamak noktasında nazariyelerini nasslarla temellendirmişlerdir. Aslında bu teolojik temellendirmeyi iman-amel ayrımı noktasından hareketle yapmışlardır¹⁵⁶. Mürcie’ye göre terkini helal görmedikçe namaz ve oruç gibi farz ibadetlerin terk edilmesi imana zarar vermeyeceği gibi peygamberi öldürenlerin bile kafir olması ancak

¹⁵⁰ Bakara 2/178.

¹⁵¹ Tahrir 66/8.

¹⁵² Nur 24/31.

¹⁵³ Ahzap 33/73.

¹⁵⁴ Hucurat 49/9.

¹⁵⁵ Kutlu, a.g.e. , 106-107.

¹⁵⁶ Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 180.

peygamberin, peygamber olduğu için öldürülmesinden dolayı olmaktadır¹⁵⁷. Şu halde Mürcie'ye göre, ister büyük ister küçük olsun, herhangi bir günah sebebiyle bir müminin kafir sayılmasına olanak yoktur. Yeter ki o dinin farzlarından birisini ya da birkaçını inkar etmesin¹⁵⁸. Mürcie'nin bu tavrı aslında, büyük günah işleyenin ahirette hiç ceza görmeyeceği şeklinde algılanmamalıdır. Mürcie hükmü Allah'a bırakmış, Allah'ın dilerse günahkârı affedeceğini, dilerse de cezalandıracağını söylemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında Mürcie'nin dünyevî cezaları kaldırdığı iddia edilemez¹⁵⁹. Mürcie, bu konudaki yumuşak tavrını sadece iman-küfür noktasında göstermişler ancak hasımları tarafından bu anlayışları yanlış değerlendirilmiştir.

Mürcie, ircâ fikrini tevbe etmeden ölen kişinin durumu hakkında da savunmuşlardır. Onlar, böyle birisinin affı veya cezalandırılması ile ilgili kesin bir hüküm vermeyi uygun bulmayarak hakkında verilecek hükmün Allah'a bırakılmasını savunmuşlardır. Eğer Allah, onlardan birisini affederse, onun durumundaki herkesi affeder, demişlerdir. Mürcie'ye göre Allah tevhid ehlinden hiç kimseyi işlediği büyük günah dolayısıyla ebedî olarak Cehennemde bırakmaz. Onlara günahları karşılığında azap eder, daha sonra oradan çıkarır¹⁶⁰. Mürcie'ye göre tevbe etmeden ölmüş birisi için durum böyle olmakla birlikte, günah işlememiş veya ölmeden önce tevbe etmesi sonucu günahları affedilmiş bir mümin için Cennetlik, küfür üzere ölen birisi için de Cehennemlik olduğuna şahitlik edilebilir¹⁶¹. Mürcie'nin bu şahitliğinden anlıyoruz ki, aslında onlar mezheplerinin aslı olan, bilinmeyen konuda hükmü Allah'a bırakma prensibini, tevbe meselesinde uygulamamışlardır. Tevbe etmeden ölen birisinin durumunu Allah bilir dedikleri halde, tevbe eden birisinin günahlarının affedileceğine daha fazla bir güven duyduklarını görüyoruz. Yani Mürcie, Allah'ın azabı konusunda çok yumuşak, rahmeti konusunda ise çok rahat bir tavır izlemiş ve bu haliyle Havâric ve Mutezile'nin zıttı bir halde bulunmuşlardır.

Mürcie, her ne kadar çok güvense de, aslında “tevbenin kabulü Allah'a vaciptir” şeklinde O'nun tevbeleri muhakkak kabul edeceğine dair kesin bir şey

¹⁵⁷ Kutlu, a.g.e. , 107.

¹⁵⁸ Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 189.

¹⁵⁹ Kutlu, “Mürcie Mezhebi : ...”, 188.

¹⁶⁰ Kutlu, a.g.e. , 112.

¹⁶¹ Kutlu, a.g.e. , 115.

söylememişlerdir. “Diğer bir kısmı da, Allah’ın emrine bırakılmışlardır. Bunlara ya azap eder ya da tevbelerini kabul eder. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir¹⁶².” ayetini esas alarak büyük günah işleyeninin durumu hakkında kesin bir hüküm vermekten kaçınmışlardır¹⁶³. Yine bu çekince de “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalanları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur¹⁶⁴.” ayeti de etkili olmuştur. Bu noktadan hareketle Mürcie, Allah’ın vaîdinde gizli bir istisnanın olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre Allah’ın va’di noktasında ise böyle bir istisna yoktur. Çünkü sevap ve mükafatlandırma Mürcie’ye göre bir fazilet ve üstünlüktür, Allah onu ifa eder. Va’dden dönme bir noksanlık ve yalan olacağından va’dini yerine getirir. Cezalandırma ise bir adalettir. Allah’ın o konuda istediği şekilde tasarruf hakkı vardır. Bu nedenle va’dden dönmek noksanlık sayılmaz, çünkü bu fazilet sahibi ve bağışlayan birisinin vasfıdır¹⁶⁵. Görüldüğü üzere Mutezile’de olduğu gibi Mürcie de adalet gerekçesiyle, Mutezile’nin zıttı bir tavır içerisinde olmuştur. Ama her iki mezhebin de ortak hareket noktaları “Allah adildir” önermesini ispatlamaktır.

Va’d ve vaîd noktasında Mürcie, Allah’ın Kur’an’da geçen vaîdlerini değiştirmesini ve büyük günah işleyenlere azap etmemesini mümkün görmüşlerdir. Allah onlara günahları ölçüsünde azap edebilir ama yine de işi Allah’a kalmıştır. Ancak ebedî Cehennemde kalmayacağı kesindir. Onlara göre ebedî Cehennemde kalmak kafirler için geçerlidir¹⁶⁶. Ancak Mürcie’ye göre Kur’an’da ve hadislerde geçen tehdit ve uyarılar müminleri de kapsar, hasımlarının iddia ettikleri gibi onlar, bu nasslar müminlere hitap etmez dememişlerdir¹⁶⁷.

Mürcie, büyük günah işleyenler hakkında şefaatin de hak olduğunu, Rasûlün şefaatinin hem mümin hem de fâsığı kapsadığını söylemişlerdir¹⁶⁸.

¹⁶² Tevbe 9/106.

¹⁶³ Kutlu, a.g.e. , 141-142.

¹⁶⁴ Nisa 4/48.

¹⁶⁵ Kutlu, a.g.e. , 142.

¹⁶⁶ Kutlu, a. g.e. , 142, 144.

¹⁶⁷ Kutlu, a.g.e. , 142-143.

¹⁶⁸ Kutlu a.g.e. , 146.

Sonuç olarak Mürcie büyük günah işleyenleri mümin saymak noktasında hemfikirdirler¹⁶⁹. Onlara göre böyle bir durumda olan kişinin eğer dünyevî bir cezası varsa, o kişi bu cezasını çeker ancak onun ahirette Cennetlik veya Cehennemlik olduğu meselesi Allah’a kalmıştır. Allah dilerse onu affeder, dilerse de cezalandırır. Bununla birlikte Mürcie’ye göre büyük günah işleyenin ebedî Cehennemde kalması söz konusu değildir. Onlara göre Allah onu cezalandırırsa bile böyle bir kişi cezasını çekip Cennete girer; çünkü ebedî Cehennem sadece kafirler içindir. Büyük günah işleyen kişi tevbe etmeden öldüğü takdirde durumu böyledir. Fakat o tevbe etmişse Allah tarafından affedilmesi büyük bir olasılıktır. Çünkü onlara göre Allah, kulları lehine vâdinden dönebilir ancak va’dinden dönmez. Bu durum Allah’ın adaletinin gereğidir. Mürcie’nin bu kuşatıcı tavrı Ehl-i Sünnet tarafından da benimsenmiş ve geniş kitlelerin İslam’a girmesinde etkili olmuştur.

C- Ehl-i Sünnet’e Göre Günah ve Tevbe :

Ehl-i Sünnet, oluşum açısından Haricîler ve Mürcie’den daha sonra teşekkül etmişlerdir. Bu nedenle onlar, günah ve tevbe kavramlarını değerlendirirken bu ekollerin fikirlerini incelemiş ve değerlendirmelerini bu şekilde yapmışlardır.

Ehl-i Sünnet’e göre, imanın hakikati kalbin tasdikidir. O halde iman vasfını taşıyan bir insan, bu vasfa zıt olan bir şeyi (inkâr) kendinde bulundurmadığı sürece mümin olmaktan çıkmaz. Sırf şehvetin, nefsanî arzuların, kıskançlığın vb. galebe çalması ve şevkiyle günaha teşebbüs eden ve kebîre işleyen kimsenin bu hali Allah’ı tasdike aykırı olmamaktadır. Onlara göre özellikle bu nevi davranışlar ceza görme korkusu, affedilme ümidi ve günden tevbe etme azmi ile beraber yapılırsa, kalpteki tasdike muhalif hiçbir durum oluşturmazlar. Ehl-i Sünnet bu gibi günahların ancak “haramı helâl sayma veya haram ve helâli hafife alma” suretiyle işlendiği takdirde küfür olacağını ileri sürmüştür. Çünkü bu gibi şeyler tekzip (yalanlama) alâmetidir. Şâri, yani Allah ve Resulü, bazı günahları tekzip alâmeti kılmıştır, bu konuda tartışma yoktur. Bunun böyle oluşu da şer’i delillerle malum olmuştur. Puta tapmak

¹⁶⁹ İbn Hazm, a.g.e. , III, 273.

vb.¹⁷⁰

Ehl-i Sünnet günahkârı değerlendirirken dayanak olarak aldığı ayet ve hadislere bakarak, âsi ve günahkâr olan şahıslara mümin isminin verilmekte olduğunu ve bu yüzden onlara bu ismin verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Örneğin: “*Ey iman edenler, adam öldürme hadiselerinde üzerinize kısas farz kılındı*” (Bakara, 2/178); “*Ey iman edenler, Allah'a nasûh tevbesiyle (ve samimi bir şekilde) tevbe ediniz*” (Tahrim, 66/8); “*Eğer müminlerden iki grup birbirini öldürürlerse aralarını bulunuz...*” (Hucurat, 49/9). Bu manaya gelen daha pek çok ayet vardır¹⁷¹.

Genel olarak Ehl-i Sünnet'in günah ve tevbe ile ilgili olarak belirttiği bu noktalara kısaca değindikten sonra bir örnekleme olması açısından Ehl-i Sünnet'in içerisinde bulunan Matürîdiyye mezhebinin bu konudaki görüşlerini -bulunduğumuz coğrafyanın büyük çoğunluğunun bu mezhebe mensup olmasını da hesaba katarak- ele alarak çalışmamıza devam etmek istiyoruz.

İtikatta Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Matürîdî'yi (333/944) imam kabul edenlerin oluşturduğu mezhebe Matürîdiyye mezhebi denilir¹⁷². İmam Matürîdî, Ebu Hanife'nin akâide dair eserlerini okumuş, onun koyduğu çerçevede ama ondan farklı bir metotla bu eserleri ele almıştır. Bu yüzden, her ne kadar Matürîdiyye'yi Hanefî mezhebine katanlar olmuşsa da, İmam Matürîdî kullandığı metotla farklı bir mezhebin temellerini atmıştır. Bu mezhep de kendi adına nispetle “Matürîdiyye”dir¹⁷³.

Matürîdî düşüncedeki genel anlayış, insanın iyiyi ve kötüyü ne sadece akıl ne de sadece vahiy ile bilemeyeceği, akıl ve vahyin birleşerek iyi ve kötü hakkında insana bilgi vereceği şeklindedir. Matürîdîlere göre adaletin iyi, zulmün çirkin olması gibi herkeste ortak anlayış oluşturan konuları akıl bilebilir. Zaten onlara göre akıl, vahiy olmadan da çıkarım yapabilecek bir güçte olmalıdır. Ancak onlara göre akıl, her ne kadar iyiyi ve kötüyü belirli bir dereceye kadar bilebilse de bu iyi ve kötünün

¹⁷⁰ Et-Taftazani, Sa'düddin Mesud b. Ömer, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi* (Şerhu'l-Akaid, Trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1997, 263.

¹⁷¹ Et-Taftazani, a.g.e. , 263-264.

¹⁷² Gölcük-Toprak, a.g.e. , 53.

¹⁷³ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 54.

sonuçlarını ve bağlayıcılığını yani sevap ve günahı bilemez. Bunun için de vahye ihtiyacı vardır¹⁷⁴.

İmam Matürîdî'ye göre günahları Allah yaratır. Çünkü ona göre, “Allah her şeyin yaratıcısıdır¹⁷⁵” . Bu her fiil de olduğu gibi günahta da iki yön olmasından dolayıdır. Günah kesb etme yönünden insana, yaratma yönünden Allah'a aittir. İnsanlar kendilerinde bulunan cüzî irade sayesinde fiili yapmak ister, yani onu kesb eder; Allah da insanın bu kesbi sonucunda onun istediği fiili yapabilmesini sağlamak için gereken gücü ve ortamı hazırlar. Böylece İmam Matürîdî'ye göre her fiil gibi günah da insan ile Allah'ın ortak ürünü olarak ortaya çıkmış olmaktadır. Ancak Allah'ın insanın cüzî iradesini yaratmamasından ötürü insan yaptığı günah ve sevabın sonucunu yüklenebilmektedir¹⁷⁶.

İmam Matürîdî'ye göre fiil, sevap veya ceza için bir mahal teşkil edemez. Fiildeki sevap veya ceza ancak ona yönelen kast ve niyet itibari ileler. Bu açıdan şerri ve zulmü yaratan da yüce Allah'tır. Çünkü Matürîdî'ye göre gerçek yaratıcı sadece yüce Allah'tır¹⁷⁷.

İmam Matürîdî'ye göre küfür, şirk ve nifak aynı anlamlara gelmektedir. O, kafir, müşrik ve münafığı iman bakımından aynı görmüştür¹⁷⁸.

İmam Matürîdî, nassları göz önünde bulundurarak, günahların büyük ve küçük ayrımını kabul etmiştir. Ona göre Kur'an'da “el-Lemem” olarak ifade edilen ve Allah ve Rasûlü tarafından azabı bildirilmemiş günahlar, küçük günahlardır. Yine şirk ve küfür dışında kalan tüm günahlar da İmam Matürîdî'ye göre küçük günahdır. Nasslar'da “kebîre veya fahişe” olarak isimlendirilen büyük günaha gelince, bu da dünyada cezası, ahirette azabı bildirilmiş ve insanların uzak durmasının istenildiği günahlardır. Ayrıca çokça işlenen yasak fiil de ona göre büyük günah olmaktadır¹⁷⁹.

¹⁷⁴ Yaman, Mehmet, *Kelâm'da Günah ve Tevbe*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2006, 87; es-Sâbûnî, Nureddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn* (Mâtürîdiyye Akaidi, Trc. Bekir Topaloğlu), DİB Yay. , Ankara, 2000, 55-57.

¹⁷⁵ En'am 6/102; Râd 13/39; Zümer 39/62; Mü'min 40/62.

¹⁷⁶ Yaman, a.g.e. , 87; es-Sâbûnî, a.g.e. , 129-138.

¹⁷⁷ Yaman, a.g.e. , 88.

¹⁷⁸ Bebek, a.g.e. , 98.

¹⁷⁹ Bebek, a.g.e. , 99-100.

İmam Matürîdî'ye göre küfrün cezası ebedî Cehennemdir. Nasslarda olduğu gibi akıl da bunu gerektirir. Çünkü kafir ömrü boyu küfür fiilini işlemiş; sonsuza kadar da yaşasa bu fiilini işlemeye devam edecektir. Ebedî Cehennem bu manada sadece kafirler içindir. Büyük günah işleyen kimse ise eğer tevbe etmemiş, dünyevî bir ceza görmemiş, affa mazhar olamamış ve şefaate de nâil olamamışsa, günahı kadar bir ceza çektikten sonra Cehennemden çıkar ve Cennete girer. Nasslarda örneğin katl, faiz gibi, büyük günah işleyenlerin ebedî Cehennemde kalması, kişinin o fiilleri helal sayarak işlemiş olmasından dolayıdır. Bu da o kimsenin imanını yitirip kafir olduğunu göstermektedir. Küçük günahlar konusunda ise İmam Matürîdî onların insanın ceza çekmesine sebep olabileceğini söylemektedir¹⁸⁰.

İmam Matürîdî'ye göre tevbenin kabul edilebilmesi için ölüm halinden önce yapılmış olması (Nisa 4/18)¹⁸¹ gerekir. Ona göre tevbenin kabulü için de günahın bilmeden işlenmiş olması şart değildir. Çünkü her günahta tercih edilen fayda ve zararı bilmeme durumu vardır ve her bir günah cahillikle işlenmiştir. Yine İmam Matürîdî'ye göre tevbenin Nisa 4/18. ayetin içeriğinden hareketle, hemen günahın akabinde olmadığı takdirde kabul edilmeyeceğini söylemek de doğru değildir. Çünkü ayetteki anlam günahın rahatsızlık duyulup onun hafife alınmaması ve ölüm anına bırakılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Tevbe küfür ve şirk de dahil her türlü günahı affettirebilir (Enfâl 8/38)¹⁸². Aynı şekilde Matürîdîlere göre tevbe işlenen günahın dünyevi cezasını da düşürür ama bu sadece kafirler içindir. Eğer Müslümanlara böyle bir kural uygulanırsa, onlar günahı hafife alabilir ve tekrar işleyebilirler. Ama kafirleri önceki suçları için cezalandırmak, onları İslam'a girmekten alıkoyacaktır¹⁸³.

Matürîdîlere göre işlenen günahın sonucunu, tevbe edilmese bile, yapılan taat ve ibadetler yok edebilir (Bkz: Bakara 2/271; Enfâl 8/271; Hud 11/114). Ancak bunun için kişinin imanlı olması, yani Müslüman olması şarttır. Yine Matürîdîlere

¹⁸⁰ Bebek, a.g.e. , 103-105.

¹⁸¹ “Yoksa (makbul) tevbe, kötülükleri yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, “İşte ben şimdi tevbe ettim” diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır.” Nisâ 4/18.

¹⁸² “Ey Muhammed! İnkâr edenlere söyle: Eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer dönerlerse, öncekilere uygulanan ilahî kanun devam etmiş olacaktır.” Enfâl 8/38.

¹⁸³ Bebek, a.g.e. , 107-108.

göre büyük günahlardan kaçınmak da bazı günahların, tevbe olmasa dahi, affı için bir yoldur. Aynı şekilde hakkında dünyevî bir ceza bulunan bir suçun o cezasını çekmek, tevbe mahiyetinde olup, tevbe edilmese dahi o günahın uhrevî cezasını düşürebilir. Matüridîler, zaruret halinde işlenen günahların da günah mesabesinde olmayıp onlardan tevbe edilmese bile uhrevî cezasının oluşmadan ortadan kalkacağını söylemişlerdir. Ölmek için doymayacak kadar domuz eti yemek, bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir. Matüridîlere göre uhrevî cezanın tevbesiz kalkmasının son yolu da şefaattir. Onlara göre şefaet, Allah'ın müsaade ettiği kişilerin, uhrevî cezalarının kalkması için günahkârlara yardım etmesidir. Onlara göre bu durum nasslarla sabittir (Bkz: Bakara 2/255; Yunus 10/10; Meryem 19/87). Şefaet Matüridîlere göre, Mutezile'nin iddiası gibi, günahı affedilmiş-günahsız kişiler için değil günahkârlar içindir. Yoksa şefaatin bir anlamı kalmaz. Tüm bu yollar dışında, Matüridîlere göre Allah'ın günahkârı cezalandırması üzerine vacip olmayıp Allah dilerse lütf-u ilahî ile bir günahkârı tevbe etmese dahi affedebilir¹⁸⁴.

Matüridîlere göre büyük günah işleyen kimse kafir değil mümindir. Bu konuda, çeşitli günahları işlemelerine rağmen Allah'ın kendilerine iman sıfatı ile seslendiği insanların bulunduğu birçok ayet-i kerîme mevcuttur¹⁸⁵:

“Ey iman edenler! ...Ancak öldürülen kimse, kardeşi (öldürülenin varisi)...¹⁸⁶” Bu ayette adam öldüren kimseye Allah, “iman edenler” diye seslenip o kimsenin öldürdüğü kişi ile hala din kardeşi olduğunu söylemektedir. Bu da günahkârın imanlı olduğunu göstermektedir.

“Ey iman edenler’ Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz ?¹⁸⁷”...

Matüridîlere göre yine Allah Kur'an'ın birçok yerinde kendisinin bağışlayıcı olduğunu söylemiştir (Örneğin Bkz: Gafir 40/3)¹⁸⁸. Nisa suresi 48 ve 116. ayetlerinde ise küfür dışındaki günahları istediğine bağışlayacağını açıkça vurgulamıştır. Matüridîlere göre eğer büyük günah işlemiş kişi kafir sayılırsa o zaman bu ayetler

¹⁸⁴ Bebek, a.g.e. , 108-116.

¹⁸⁵ Bebek, a.g.e. , 123-132.

¹⁸⁶ Bakara 2/178.

¹⁸⁷ Saff 61/2. Ayrıca Bkz: Bakara 2/282; Hadid 57/16; Ali İmran 3/159.

¹⁸⁸ “(Allah) Günahı bağışlayan, tevbe kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibidir. O’ndan başka ilah yoktur. Dönüş ancak O’nadır.” Gafir 40/3.

hükümsüz kalmış olur; çünkü o zaman ortada Allah'ın bağışlayacağı kimse kalmaz. Bu durum da küfür dışında işlenen günahların küfür olmadığını, dolayısıyla büyük günah işleyenin kafir değil mümin olduğunu gösterir¹⁸⁹.

İmam Matürîdî, küçük veya büyük günah işleyenlere küfür veya şirk kavramını nispet etmeyi doğru bulmamıştır. Bu konuda Allah'ın, Peygamberinden kendisi ve müminlerin günahları için istiğfarda bulunması isteğini¹⁹⁰ delil olarak göstermiştir. Oysa Allah'ın Peygamberinden kafir veya müşrik için istiğfar etmesini dilemesi mümkün değildir: “Allah’a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber’e yaraşır ne de inananlara¹⁹¹.” Aynı şekilde kafir ve müşrik dışında münafıkları da Allah mümin kabul etmemiş, Hz. Peygamber’e onların cenaze namazını kılmamasını emretmiştir¹⁹². Buradan da anlaşılmaktadır ki, Allah'ın Peygamber'inden günahkâr müminler için istiğfarda bulunmasını istemesi onların imanlı olduklarına delalet etmektedir¹⁹³.

İmam Matürîdî, Mutezile ve Haricîlerin tevbesiz günahların affolunmayacağı anlayışlarına da karşı çıkmıştır. Ona göre tevbesiz affedilebilecek günahlar olduğu gibi tevbesiz affolunmayacak günahlar da mevcuttur. Allah “Ey Müminler ! Hepiniz Allah’a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz¹⁹⁴.”, “Ey iman edenler ! Samimi bir tevbe ile Allah’a dönün, umulur ki Rabb’iniz sizin kötülüklerinizi örter¹⁹⁵.” gibi ayetlerle tevbenin önemini vurgulamış; ayrıca “Onlar için mağfiret dilesen de dilemesen de birdir. Allah onları kesinlikle bağışlamayacaktır. Çünkü Allah yoldan çıkmış topluluğu hidayete erdirmez¹⁹⁶.” vb. ayetlerle bağışlamayacağı günahların da olduğuna işaret etmiştir¹⁹⁷.

¹⁸⁹ Bebek, a.g.e. , 133.

¹⁹⁰ “Şunu bil ki Allah’tan başka ilah yoktur. Hem kendinin hem de mümin erkek ve mümin kadınların günahlarının bağışlanmasını dile.” Muhammed 47/19.

¹⁹¹ Tevbe 9/113.

¹⁹² “Onlardan ölmüş bulunan hiçbirine asla namaz kılma, onun kabri başında da durma! Çünkü onlar Allah ve Resûlünü inkar ettiler ve fâsık olarak öldüler.” Tevbe 9/84.

¹⁹³ el-Mâtürîdî, a.g.e. , 420-421.

¹⁹⁴ Nûr 24/31.

¹⁹⁵ Tahrîm 66/8.

¹⁹⁶ Münafikûn 63/6.

¹⁹⁷ el-Mâtürîdî, a.g.e. , 421.

İmam Matürîdî, küçük günahlar sebebiyle kafir olunacağını söyleyen Haricîlere, Peygamberler ve velîlerin de küçük günah türünden işler yapabileceğini söyleyerek bu fikrin yanlışlığını göstermek istemiştir¹⁹⁸.

Matürîdîlik'in örnekliğinde gördüğümüz üzere sonuç olarak Ehl-i Sünnet'in, günah ve tevbe konusunda mutedil bir çizgiyi yakalamayı amaçladıklarını görmekteyiz. Ehl-i Sünnet, "ben Müslümanım" diyen bir kişinin, günah işlemekle imanını kaybetmeyeceğini, Allah'ın tüm günahları bağışlayıcı olduğunu vurgulamışlardır. Onlara göre Allah kişiyi cezalandırmada ya da tevbeleri kabul etmede bir vucûbiyet içerisinde değildir. Tevbe etmese dahi Allah, günahkârı bağışlayabilir. Bu durum onun adaletine gölge düşürmez. Ancak Ehl-i Sünnet buna rağmen, tevbenin günahların affı için çok önemli olduğunu söylemişlerdir. Günahkâr muhakkak tevbe etmelidir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah, tevbe ile büyük-küçük tüm günahları bağışlayıcıdır. Onun tevbesiz bağışlamayacağı yegane günah, şirk ve küfürdür.

Haricîler, Mürcie ve Ehl-i Sünnet'in günah ve tevbe anlayışları hakkındaki fikrilerine değindikten sonra şimdi araştırmamızın son ve asıl bölümü olan Mutezile'nin günah ve tevbe anlayışına değinmek istiyoruz.

¹⁹⁸ el-Mâtürîdî, a.g.e. , 423.

İKİNCİ BÖLÜM

MUTEZİLE'DE GÜNAH ve TEVBE

“Hasan el-Basri’nin meclisine bir adam gelerek şöyle dedi: ‘Ey dinin imamı! Günümüzde, büyük günah işleyenleri tekfir eden bir topluluk türedi. Bunlara göre kebîre (büyük günah) küfürdür ve insanı dinden çıkarır. Bunlar Havaric bakiyesidir. Başka bir cemaat de kebâir ehlini ümitlendirmekte, kebirenin imana bir zararının olmayacağını söylemektedir. Bunlara göre de amel imanın rüknü değildir. Küfürle birlikte taat fayda vermediği gibi imanla birlikte masiyet de zarar vermez. Bunlar ümmetin Mürcie’sidir. Sen itikat açısından bu hususta bize nasıl bir yol önerirsin ve bu meseleyi nasıl çözersin ?’

Bunun üzerine Hasan el-Basri biraz düşündü, cevap vermeden önce Vâsıl b. Atâ şöyle dedi: ‘Bana göre kebire işleyen ne mutlak mümin ne de mutlak kafirdir. Bu durumda o el-menziletü beyne’l-menzileteyndedir. Ne mümindir ne de kafir.’ Bunları söyledikten sonra kalkıp mescidin revaklarına doğru yöneldi ve burada Hasan el-Basri’nin cemaatinin sorduğu sorulara cevap veriyor ve görüşlerini tekrarlıyordu ki, Hasan el-Basri: ‘Vâsıl bizden ayrıldı’(itizal etti) dedi. Böylece o ve arkadaşları Mutezile olarak adlandırıldılar¹⁹⁹.”

Mutezile mezhebinin ortaya çıkması ile ilgili meşhur olan bu hikaye bizlere Mutezile’nin oluşumunun günah işleyen kişinin durumu hakkındaki görüşleri sayesinde olduğunu göstermektedir. Mutezile’nin kurucusu olarak sayılan Vâsıl b. Ata’nın kalamî görüşlerinin ana merkezi de büyük günah işleyen kişinin konumu (mürtekib-i kebire) etrafında oluşmuştur²⁰⁰. Bu açıdan Mutezile mezhebinin günah ve tevbe hakkındaki düşüncelerini anlayabilmek için mezhebin usûl-i hamse (beş kaide)sinden “el-menzile beyne’l-menzileteyn” ilkesinin incelenmesi gerekmektedir.

¹⁹⁹ en-Neşşâr, Ali Sami, *İslâm’da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, Çev. Osman Tunç, İnsan Yay. , İstanbul, 1999, II, 158-159.

²⁰⁰ en-Neşşâr, a.g.e. , II, 180.

A- el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn :

Mutezile'nin bu ilkesi, yukarıda da değinildiği gibi mezhebin ortaya çıkış sebebi olarak görülen büyük günah işleyen kişi hakkında görüş beyan etmektedir. Yine bu ilke mümin, kafir, münafık gibi kavramların manalarını da içerdiği için “isimler ve hükümler” meselesi olarak da bilinmektedir²⁰¹. el-Menzile beyne'l-menzileteyn ıstılah olarak, büyük günah işleyenin iki isim arasındaki ismini, iki hüküm arasındaki hükmünü bilmek olarak tarif edilebilir²⁰².

el-Menzile beyne'l-menzileteyn ilkesinde öncelikle isimler meselesini ele almak istiyoruz. Müslüman olduğu halde büyük günah işleyen kişiye hangi ismin verileceği noktasında mezhepler arasında ihtilaflar oluşmuştur. Haricîlerin geneli böyle bir kişiye “kafir” demiş ve onu İslam dairesinin dışına atmışlardır²⁰³. Mürcie ise böyle biri hakkında görüş beyan etmekten kaçınsa da dünyevî ahkamda ona “mümin” demiş ve büyük ya da küçük olsun günahların imana zarar vermeyeceğini; müminin en sonunda Cennete gireceğini söylemişlerdir²⁰⁴. Bu birbirinin çelişği olan iki görüş, Mutezile'nin bu konuda farklı bir yol izlemesine neden olmuştur. Mutezile büyük günah sahibi olan kişiye ne mümin ne de kafir demişlerdir. Onlara göre böyle bir kimse ancak “fâsık” olarak isimlendirilebilir²⁰⁵. Mutezile'nin bu ismi kullanma sebebini daha iyi anlayabilmek için bu ismin manasının ortaya konması gerekmektedir.

Fâsık, lügatte “çıkmak” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise fık, isyan etmek ve Allah'ın emrini terk etmek anlamına gelip küfürden daha genel bir anlamı ifade etmektedir²⁰⁶. Kur'an'ı-Kerîm'de kök halinde yedi, çekimli fiil olarak on ve fâsık şeklinde de otuz yedi yerde geçmektedir. Bazı ayetlerde Yahudiler, Hristiyanlar, müşrikler ve münafıklardan söz edilirken çoğunun fâsık olduğu bildirilmiştir (meselâ bkz. Bakara 2/99; Al-i İmran 3/110; Maide 5/47, 59; Tevbe

²⁰¹ Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemadânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Kahire, 1965, 137, 697.

²⁰² Kâdî, *Şerh*, 137.

²⁰³ el-Eş'arî, a.g.e. , 103.

²⁰⁴ eş-Şehristânî, a.g.e. , 141.

²⁰⁵ Kâdî, *Şerh*, 697; İbn Hazm, a.g.e. , III, 273.

²⁰⁶ Özdemir, Metin, a.g.m. , 599-500.

9/67). Diğer bazı ayetlerde ise fık ve füsûk müminlere nispet edilmektedir (bkz. Bakara 2/197, 282; Nur 24/4)²⁰⁷.

Fâsık kavramının, tüm bu anlatılanlardan sonra Kur'an'î bir kavram olduğu görülmektedir²⁰⁸. Ayrıca Hz. Peygamber ve ashabının da bu kavramı kullandıkları, sözlerine bakıldığı zaman görülmektedir²⁰⁹. Ancak İslam'ın ilk devrinden beri var olan bu kavramın, hicrî ikinci yüzyıla gelindiğinde Kelamî mezhepler tarafından, anlam alanı tartışılır olmuştur. Fâsık kavramını Kelamî bir terim haline getiren ilk kişi olan Vâsıl b. Ata, “büyük günah işleyen kişi ne mümindir ne de kafirdir. O, bu ikisi arasında bir yerde fık mertebesinde” diyerek bunun ümmetin icmâ'ı olduğunu belirtmiştir. Ona göre büyük günah işleyen kişiye Hasan-ı Basrî fâsık münafık, Haricîler fâsık kafir, Mürcie fâsık mümin, Şia nimet küfrü içerisinde bulunan fâsık demiştir. Buradan da anlaşılıyor ki ihtilaflar bir yana bırakılırsa büyük günah işleyen kişiye fâsık denilmesi noktasında ittifak olduğu görülmektedir²¹⁰. Ama bu ismi özellikle kullanan ve ardından gelen İslam âlimlerinin bu isim üzerinde önemle durmalarına sebep olan Mutezile'dir. Mutezile'ye göre fâsığa mümin denilemez. Çünkü mümin dünyada övgüyü, ahirette ise sevabı hak etmiş, Allah'a dost olan kimseye verilecek bir isimdir. Fâsık ise işlediği büyük günah dolayısıyla bu özelliklerini kaybetmiştir²¹¹. Yine Mutezile'ye göre fâsık'a kafir de denilemez çünkü kafir de dünyada yerilmeyi ahirette de cezayı hak etmiştir. Ancak onlara göre fâsıkta şahadet vesair hayır ameller mevcut olup inkar yönü olmadığı için, Allah ve Rasulüne inanmakla aslî kafdinden daha üstün bir mevkîde bulunmaktadır²¹². Bu sonuçlardan sonra Mutezile, büyük günah işleyene “fâsık” denilmesinin en uygun isim olduğunu düşünmüşlerdir.

Yine Mutezile büyük günah sahibinin isimlendirmesi noktasında farklı bir yaklaşım olan, Hasan el-Basrî ve Bekriyye'nin, büyük günah işleyenlerin münafık olduğu şeklindeki görüşlerini²¹³ tenkit etmiş, büyük günah işleyenin münafık

²⁰⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, “Fâsık”, TDVİA, İstanbul, 1995, XII, 202.

²⁰⁸ Özdemir, a.g.m. , 499.

²⁰⁹ Yavuz, a.g.m. , 202.

²¹⁰ İbn Hazm, a.g.e. , III, 276; Mu'tık, a.g.e. , 261; Yavuz, a.g.m. , 202-203.

²¹¹ Kâdî, *Şerh*, 140-141, 701-702.

²¹² Kâdî, *Şerh*, 139, 140, 701-704, 712-714, 717-718.

²¹³ İbn Hazm, a.g.e. , III, 273.

olmadığını söylemişlerdir. Mutezile'nin bu konudaki fikirlerini ele almadan evvel münafık kavramı üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Sözlükte yuvasına girmek, olduğundan başka görünmek manasına gelen “nifak” mastarından türemiş bir sıfat olan münafık, “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren kimse” demektir²¹⁴. Kısaca manası, Kur'an ve Nebî'ye iman edip de kendisine bütün hareketlerini ilham eden küfrü, o suretle gizleyendir²¹⁵. Nifak kavramı Kur'an'ı-Kerîm'de kök halinde üç, çekimli fiil olarak iki ve münafık şeklinde yirmi yedi ayette geçmekte olup beş yerde münafık erkeklerin yanında münafık kadınlar da zikredilmiştir. Ayrıca Kur'an, diğer birçok ayette müminler ve kafirlerden başka üç temel inanç grubundan biri olarak münafıklardan da bahsetmektedir. Kur'an'da Münâfikûn adlı müstakil bir sure de mevcuttur²¹⁶. Kelamî açıdan münafık kavramını, Hariciler'den İbadiyye olduğu söylene de esas itibarı ile ilk kullanan Hasan el-Basrî olmuştur. Hasan el-Basrî, bu kavram ile Mürcie tarafından önemi azaltılan amellerin önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Yani ona göre münafık, ahiretten ziyade dünya işleri ile ilgilenen ve her adımda ilahi cezadan korkmayan, imanı ciddiye almayan kimsedir²¹⁷. Ona göre insanlar ya mümin ya kafir ya da münafıktır. İşte bu ayrıma Mutezile karşı çıkmıştır.

Mutezile'ye göre münafık, büyük azaba müstehak olan kişiye denir. Çünkü o, küfrünü gizlemiş, İslam'ı açığa vurmuştur. Büyük günah işleyen kişide ise böyle bir durum yoktur²¹⁸. Mutezile'ye göre münafık, nifakını gizlerse, Müslümanlar arasında Müslüman muamelesi görür. Nifakını gizlemeyip küfrünü açığa vurursa tevbeyle davet edilir, tevbe ederse öldürülmez. Onlara göre büyük günah işleyen kimsenin mümin olmadığı, Allah'ın kitabında kendisine mümin hükmü uygulanmadığı için kesindir. Kafir olmadığı da kesindir; çünkü ona kafir hükümleri de uygulanmamıştır. Büyük günah işleyen münafık olmadığı da kesindir; zira Rasûlün sünnetinde büyük günah işleyene münafıklara uygulanan ahkam uygulanmamıştır. Bu nedenle

²¹⁴ Alper, Hülya, “Münafık”, TDVİA, İstanbul, 2006, XXXI, 565.

²¹⁵ İzutsu, a.g.e. , 67-68.

²¹⁶ Alper, a.g.m. , 565.

²¹⁷ İzutsu, a.g.e. , 68-69.

²¹⁸ Özdemir, a.g.m. , 505.

Mutezile’ye göre büyük günah işleyenlerin Allah’ın isimlendirmesi ile “fâsık fâcır” olduklarında şüphe yoktur²¹⁹.

Mutezile, büyük günah işleyen kişiye fâsık ismi verilmesinin en uygun görüş olduğu şeklindeki fikirlerini şöyle temellendirmeye çalışmışlardır: Örneğin Mutezile “Hiç mümin fâsık gibi olur mu? Bunlar elbette eşit olmazlar²²⁰,” ayetine bakarak fâsığın müminden farklı bir konumda bulunduğunu söylemişlerdir. Yine onlara göre günahkâra fâsık ismi verilmesi, Selef’in de görüşüdür. Örneğin Hz.Ali, kendisine yaptıkları biatı bozan Haricîlerle savaştıktan sonra onlara Müslim, münafık, müşrik, kafir gibi isimlerin verilmesini uygun görmemiştir. Bu açıdan Mutezile, biatı bozarak itaatten çıkan Haricîlere verilen “bağy” ismi ile büyük günah işleyene verilen “fâsık” ismi arasında bir isim ve kavram benzerliği olduğunu ileri sürmüşlerdir²²¹. Ancak Mutezile’nin bu görüşüne Ehl-i Sünnet karşı çıkmıştır. Ehl-i Sünnet’e göre küfür ve iman dışında başka bir mertebe yoktur. İmanı olan kimseler, tamamen günahkâr ve kafir sayılamaz. Çünkü Allah “Biz Müslümanları suçlular gibi kılar mıyız? Size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz?²²²,” demiştir. Bu ayette suçlular Müslümanlardan ayrılmıştır. Bu da onların kafir olduklarını göstermektedir. Yine Allah, “Sizi alevler saçan ateşe karşı uyardım. O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren en bedbaht kimse girer²²³,” demiştir. Ahirette Cennet ve Cehennem dışında bir yurdun olmadığı kesindir. Ehl-i Sünnet’e göre Cennete ancak Müslümanlar, Cehenneme de -özellikle bu ayetten hareketle- yalanlayıp yüz çevirenlerin gireceği görülmektedir. Yalanlayıp yüz çevirenler ise ihtilafsız, kafirdir. Peygamberimiz (s.a.v.) de “Müslümanın kafiye, kafirin Müslümana veraseti caiz değildir” demiştir. Bu söz ile Rasûl (s.a.v.) dini, küfür ve İslam olarak nitelendirmiş, ona üçüncü bir asıl katmamıştır. İşte tüm bu nasslara dayanarak Ehl-i Sünnet, iman ve küfür dışında, din ismi olarak üçüncü bir seçeneğin bulunmadığını söylemişlerdir. Mutezile’nin iddia ettiği fâsık ismi, tıpkı mücrim gibi Allah’ın günah işleyeni nitelendirmek için kullandığı bir isimdir²²⁴. Mutezile’nin “fâsık” isminin doğruluğunu pekiştirmek için ileri sürdüğü ayetlerde

²¹⁹ Mu’tık, a.g.e. , 258.

²²⁰ Secde 32/18.

²²¹ Bilgin, Mustafa, *Tefsirde Mutezile Ekolü*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE. , Bursa, 1991, 44.

²²² Kalem 68/35-36.

²²³ Leyl 92/14-16.

²²⁴ İbn Hazm, a.g.e. , III, 276.

de²²⁵ isyan edenin, bir mümini kasten öldürenin ve iftirada bulunanın fâsık diye isimlendirilmesine karşın inanç derecesinin ne olduğu belli değildir²²⁶. Ancak Mutezile, “itizal” ismine uygun olarak el-menzile beyne’l-menzileteyn ilkesine sahip çıkıp fâsığın bir inanç nitelendirmesi olduğu fikrinde icmâ’ etmişlerdir²²⁷.

el-Menzile beyne’l-menzileteyn ilkesinde isimlendirme sorunu noktasında büyük günah işleyen kişiye “fâsık” diyen Mutezile, “fâsık”ın ahkamı noktasında da farklı bir görüşe sahiptir: Fâsık, iki konum arasında bir yerededir; mümin de değildir kafir de. O tevbe etmeden öldüğü takdirde, ebedî olarak Cehennemde kalacaktır. Allah’ın bu kişiyi affetmesi ya da ona acıması caiz değildir. Yani büyük günah işleyen kişi inanç olarak mümine benzese de ameli olarak mümine değil kafiye benzer. İnanç olarak mümin ile kafir arasında yer aldığı için de azabı kafirinkinden daha hafif olur²²⁸. Bu görüşün kapsamına baktığımız zaman Mutezile, büyük günah işleyen kişinin imanını kaybetmesi dolayısıyla tıpkı kafirler gibi ebedî Cehennemde kalacağını düşünmüşlerdir. Bu fikir bize Haricîlerin katı tutumunu anımsatmaktadır. Ancak Mutezile, Haricîler gibi büyük günah işleyen kişiye dünyada iken kafir dememiş, bundan çekinmişlerdir. Bu çekince de Mürcie’nin büyük günah işleyen kişinin durumunu Allah’a havale etmesindeki kaygıları anımsatmaktadır. Ancak Mutezile, Mürcie gibi ahiret konusunda iyimser kalmamış, fâsık dediği büyük günah işleyen kişiyi ebedî olarak Cehenneme göndermekten çekinmemişlerdir. Mutezile, Mürcie’nin “bir kişinin zemmedilmesi ve Allah’ın düşmanı olması için tevhit şahadetinin terki şarttır” sözüne, “bir kişinin Muhsin ve Allah’ın dostu olması için büyük günahlardan sakınmak gerekir” sözüyle yanıt vermişlerdir²²⁹. Buradan da anlıyoruz ki Mutezile’nin büyük günah işleyeninin ismi ve ahkamı konusunda ortaya koyduğu fikirlerinin altında Haricîler ile Mürcie arası bir çizgi yakalama çabası yatmaktadır. Şu da bir gerçektir ki Mutezile Haricîler kadar katı olmasa da yaklaşılır

²²⁵ Bkz: Bakara 2/26-27; Al-i İmran 3/ 82, 110; Maide 5/26-27, 47, 49; En’am 6/49.

²²⁶ Aydınli, a.g.m. , 41.

²²⁷ Işık, Kemal, *Mutezile’nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1067, 72.

²²⁸ Mu’tık, a.g.e. , 256.

²²⁹ İbn Hazm, a.g.e. , III, 277.

çizgi açısından büyük günah işleyen kişinin ebedî Cehennemlik olduğunu düşünmekle Haricîlere yakın bir konum arzetmişlerdir²³⁰.

Şüphesiz bir sistemin veya mezhebin ahiret tasavvuru, iman anlayışları ile paralellik arzedecektir. Bu nedenle Mutezile'nin el-menzile beyne'l-menziileteyn esaslarında ileri sürdükleri fikirler iman anlayışları çerçevesinde olmuştur. Mutezile'ye göre iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel etmektir²³¹. Bu açıdan Mutezile amel etmeyi imandan saymakla, amele ne kadar önem verdiklerini göstermişlerdir. Hatta Mutezile'den bazıları bu ameli sadece farz olan ibadetler olarak değil farz olsun nafile olsun tüm taatler olarak görmüşlerdir²³². Bu bakımdan Mutezile'nin din ile imanı eşit gördüklerini anlıyoruz²³³. Bu imanın içerisine ameller de girince elbette ki kaçınılmaz olarak bir ameli terk eden dini terk etmiş duruma düşmüş olmaktadır. Dini terk eden de ebedî Cehennemlik olmuştur. Mutezile'nin fâsığa ebedî Cehennemi layık görmesinin altında bu neden yatıyor olsa gerektir.

Mutezile'ye göre Allah, imanı emretmiş ve küfrü yasaklamıştır. İman güzeldir; küfür çirkindir. Ancak Allah iman olsun küfür olsun kulun hiçbir fiilinin yaratıcısı değildir. Taatleri de masiyetleri de kulun kendisi yaratır. Bu sebeple onlar Allah'a izafe edilemezler²³⁴. Çünkü Mutezile, Allah'ın şer ve zulmün, küfür ve masiyet olan bir fiilin kendisine izafe edilmesinden münezzeh olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Onlara göre Allah, nasıl adli yaratmakla adil oluyorsa zulmü yaratması halinde de zalim olacaktır. Ayrıca Mutezile, genel olarak, Allah'ın kulları için en uygun fiili yaratmasının O'na vacip olduğunu da söylemişlerdir²³⁵. Bu açıdan Mutezile, Allah'ın günahları irade etmediği hususunda fikir birliği etmişlerdir²³⁶. Onların iman hakkındaki tüm bu düşüncelerinden anlıyoruz ki, Mutezile'ye göre bir kulun günah işlemesini mazur gösterecek hiçbir özrü yoktur. Bu da bizlere, onların fâsığı ebedî Cehennemlik görmelerinin diğer bir sebebini daha açıklamaktadır.

²³⁰ el-Bağdadî, a.g.e. , 105.

²³¹ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 122-124.

²³² el-Eş'arî, a.g.e. , 221.

²³³ Bilgin, a.g.e. , 42.

²³⁴ el-Eş'arî, a.g.e. , 198.

²³⁵ eş-Şehristanî, a.g.e. , 58.

²³⁶ el-Eş'arî, a.g.e. , 199.

İman anlayışı çerçevesinde büyük günah işleyen kişiyi değerlendiren Mutezilenin, uhrevî ahkam konusunda ne düşündüğü bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bu yüzden şimdi bu konuyu ele almamızın yararlı olacağına inanıyoruz.

B- Mutezile'ye Göre Mürtekib-i Kebîre (Fâsık)'nin Uhrevî Durumu:

Mutezile'nin bir kişiyi mümin olarak görmesi için o kişinin farz veya nafile tüm taatleri yerine getirip fâsık olarak adlandırılabilir fiil ve sözlerden uzak durması gerektiğinden bahsetmiştik. Aslında Mutezile, bir insanı iman açısından değerlendirirken, olaya dünyevî ahkamdan çok uhrevî sonuç açısından bakmışlardır. Onların fâsığı dünyada nasıl değerlendirdiğine kısaca değinmek gerekirse, Mutezile fâsığın nikahının geçerli, mirasının helal, kestiğinin yenebileceğini ve Müslüman kabristanına defnedilebileceğini söylemişlerdir²³⁷. Yine Mutezile'ye göre tevbe etmiş fâsığa had cezası uygulanmasına gerek yoktur. Mutezile'nin bazı fakihlerine göre bu gerekli görülse de uygulanan bu had cezasını, cezanın karşılığı olarak değil de o kimseleri bir imtihan ve temizleme aracı olarak görmek gerekmektedir. Tıpkı Allah'ın salih kullarına hastalık gönderip onları imtihan ederek temize çıkarması gibi²³⁸. Dünyevî ahkamda fâsığa Ehl-i Sünnetten pek farklı davranmayan Mutezile, uhrevî anlamda bu kadar yumuşak olmamışlardır. Tevbe etmeden ölmüş fâsığı ebedî Cehennemde gören Mutezile, bu fikrini usul-ü hamse olarak bilinen beş esasları içerisinde yer alan “el-Va'd ve'l-Vaîd” ilkesine bağlı kalarak ortaya atmışlardır.

Mutezile'ye göre, el-Va'd ve'l-Vaîd, teklife konu olan müstehak medh veya zemm, bunları takiben de sevap ve ikabdır²³⁹. Birer ıstılah olarak el-Va'd, Allah'ın iman ve taat ehli kullarına sevap vereceğine, el-Vaîd ise küfür ve masiyet sahiplerini cezalandıracağına dair haberlerini ve bu sınıflara ahirette, haber verdiği muameleyi kesinlikle yapacağını anlatan kavramlardır²⁴⁰. Mutezile'nin va'd ve vaîd esası, tarihî bakımdan mürtekib-i kebîre'nin durumuyla ilgili tartışmaların bir sonucu ve ayrıntısı

²³⁷ İbn Hazm, III, 273; Kâdî, *Şerh*, 713.

²³⁸ Kâdî, *Şerh*, 648-649.

²³⁹ Kâdî, *Şerh*, 611.

²⁴⁰ Kâdî, *Şerh*, 134-135.

olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü bu konu Cemel ve Sıffin savaşına katılan insanlar hakkında mümin, kafir, münafık ya da ikisi arasında bir yerde şeklindeki tanımlamalarla alakalıdır. Bu şekildeki isimlendirmelerin dünyevî bir tarafı olduğu gibi uhrevî bir tarafı da vardır. Bu sebeple insanların işledikleri günahlardan dolayı cezalandırılıp cezalandırılmayacağı hususunun tartışılması gündeme gelmiştir²⁴¹. Aslında Mutezile bu esastaki kavramlar ile Allah'ın adil olduğunu ispatlama amacı gütmüşlerdir. Allah Teala kullarını günah işlememeleri konusunda uyarmış, buna rağmen günah işleyenleri Cehenneme atıp orada bırakacağını söylemiştir. Aynı şekilde kendisinin gösterdiği şekilde yaşayanları da mükafatlandıracağını belirtmiştir. Allah'ın bunları belirtmesi bir sözdür ve O'nun bu sözünden dönmesi ise zulüm olacaktır. Allah ise zulüm dahil her türlü gınahtan münezzehtir olduğuna göre büyük günah işleyenin affı caiz olmayıp ebedî Cehennemde kalacaktır²⁴². Mutezile bu yaklaşımıyla, itaatkârın övgüyü ve Cenneti, isyankârın da zemmi ve Cehennemi hak edeceğini, Allah'ın da bu fiillere hak ettiği karşılığı vermesinin O'na vacip olduğunu düşünmüşlerdir. Bu düşüncesini aklî bir temele oturtmaya çalışan Mutezile, teklifin bir külfet olduğunu, külfetin ise nimeti getireceğini düşünmüşlerdir. Bu nimet de sevap olup eğer sevap ortadan kaldırılırsa teklifin zulüm ve abes olması kaçınılmaz olacaktır. Allah ise bundan münezzehtir²⁴³. Aynı şekilde insan yaratılışı gereği çirkine arzulu, güzele soğuktur. Bu yüzden kendisini çirkinden uzak tutacak bir şey gerekmektedir. Bu da Allah'ın vaîdidir. Vaîdin ise uygulanmaması insanı dolaylı olarak çirkine teşvik manası taşıyacağından muhaldir. Bu ise Allah için caiz olamaz²⁴⁴.

Mutezile, vaîd anlayışlarını ortaya koyarken delil olarak aldıkları ayetlerin zahirî manasını esas almışlar ve bu ayetlerin hükümlerinin haber verilen sıfatı taşıyan bütün sınıfları kapsadığını ve bu kapsamın da katî olduğunu kabul etmişlerdir. Mutezile'ye göre Allah zahirin dışında bir anlam murat etseydi bunun delilini de ortaya koyardı. Böyle bir durum söz konusu olmadığına göre bunu iddia etmek

²⁴¹ Aydınli, a.g.m. , 42.

²⁴² Kâdî, *Şerh*, 621.

²⁴³ Kâdî, *Şerh*, 614-615.

²⁴⁴ Kâdî, *Şerh*, 620.

Allah’a, kullarının yararına olan bir şeyi açıkça bildirmediği için, iftira olacaktır²⁴⁵. el-Vaîd ilkesine bağlı olarak Mutezile açısından büyük günah işleyen kişinin durumunu böylece tespit ettikten sonra Mutezile’nin va’d ve vaîd anlayışlarının tam olarak ortaya konması için mezheplerinin sevap ve günah anlayışlarına tesir eden bazı noktaların da belirlenmesinde yarar vardır.

C- Mutezile’ye Göre İnsanın Fiilleri ve Karşılıkları:

Mutezile’ye göre Allah küfür, günah ve başkasına ait hiçbir fiilin yaratıcısı değildir, insan kendi fiilini kendi yaratır²⁴⁶. Mutezile’ye göre eğer insan herhangi bir şeyi yapmak hürriyetine sahip değilse, insanın işlediği iyi ve kötü fiillerden dolayı mükafat ve ceza görmesi anlamsız olur. Eğer Allah insanları belirli fiilleri işlemeye zorlamış olsaydı o zaman Allah’ın o fiillerden dolayı insanları cezalandırması zulüm olurdu²⁴⁷. Bunun sonucunda anlıyoruz ki, Allah’ın bir kimseyi ahirette cezalandırması tamamen o kimsenin kendi fiilleri yüzünden olmaktadır. Mutezile’ye göre, Allah’ın insana yapamayacağı ve kendisinde o işi yapmaya dair bir güç ve fiil hissetmediği bir işi emretmesi imkansızdır²⁴⁸. Yine Mutezile, hayır ve şer tüm fiilleri kulun kendisinin yarattığını, bu yaratmada Allah’ın rolünün doğrudan değil dolaylı olduğunu söylemişlerdir. Mutezile’ye göre Allah sonradan oluşan bir irade ile diler, O’nun zatî ve kadim bir irade ile dilemesi doğru değildir. Bu açıdan onlara göre kendi fiilinin yaratıcısı olan insan, bir şeye o şey var olmadan önce kâdirdir. O şey var olduğunda, ona kâdir olmakla vasıflanamaz²⁴⁹. Yani insanda fiillerin meydana gelmesini sağlayan güç (istita’a) insanda fiilden önce mevcuttur. Fiilden önce bulunan bu kudret fiille bağlantılı değildir²⁵⁰. Bu nedenle Mutezile Ehl-i Sünnetin, “fiilleri Allah yaratır kul ise sadece kesb eder” şeklindeki anlayışını, anlamsız olduğu nedeniyle reddetmektedirler. Mutezile’ye göre Allah kullarının fiillerini yaratsaydı,

²⁴⁵ Bilgin, a.g.e. , 34.

²⁴⁶ el-Eş’arî, a.g.e. , 198.

²⁴⁷ Gündoğar, Hamdi, “Mutezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi”, CÜİFD, cilt VIII/2, Sivas, 2004, 205.

²⁴⁸ Gündoğar, a.g.m. , 208; Aydın, a.g.m. , 45.

²⁴⁹ Eş’arî, a.g.e. , 199.

²⁵⁰ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 248, 251.

insanlar o fiilleri yapmazlardı. O zaman da teklif, va'd ve va'd batıl olurdu. Çünkü teklif, talep etmektir²⁵¹.

Mutezilî anlayışa göre insanın fiillerinin nasıl yaratıldığı ile ilgili bu kısa malumattan sonra şimdi, Mutezile'ye göre insanların bu fiillerinin Allah tarafından nasıl değerlendirildiğini incelemek istiyoruz.

Mutezile'ye göre Allah'ın, insanlar için hayırlı olanı yaratması üzerine vaciptir. Bu vücbiyette, Allah'ın insanlar için yarattığı menfaatler üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi "lütuftur" ki, failin başkasına verip vermeme hususunda serbest olduğu yarardır. İkincisi "ıvazdır" ki Allah'ı tazim ve yüceltme (iclâl) dışında elde edilen menfaattir. Üçüncüsü de "sevaptır" ki Allah'ı tazim ve yüceltme yoluyla elde edilen menfaattir. Bu anlatılanlara göre birine verilen bir menfaat ya hak edilmiştir ya da hak edilmemiştir. Eğer hak edilmeden verilmişse bu bir lütuftur. Bunun aksine eğer hak edilerek verilmişse, burada iki ihtimalden biri vardır: Eğer Allah'ı tazim ve yüceltme dışında hak edilmişlerse bu durumda ıvaz söz konusudur. Ya da Allah'ı tazim ve yüceltme şeklinde hak edilmişlerdir ki, bu durum da sevaptır²⁵².

Mutezile'ye göre Allah'ın lütufta bulunmadığı hiçbir canlı yoktur. İvazı ise Allah mükellef olana da olmayana da verir. Sevap ise sadece mükellef olana verilir. Mükellefe verilecek bu sevabın dünya da mı ahirette mi olacağı konusunda aralarında ihtilaf olsa da Mutezilenin önemli alimlerine ve hakim görüşüne göre sevap ahirette gerçekleşecektir²⁵³. Mutezile'ye göre kulun hak etmesi durumunda sevap Allah'a vacip olmaktadır. Bu vaciplik sorumlu ve gerekli kılınan fiili teşvik için olur. Çünkü sevabın failine onu işlemek zorluk verir veya o zorluğa düşmüş kişi hükmünde olur. Bunun için Allah'ın övgüsünü hak eder. Mutezile burada Allah'ın fiili ile kulun yaptığı arasında bir birleştirme gayreti içerisindedir. Bu yüzden kulun iyilik ve kötülükleri sevap ve ikaba benzetilmiştir²⁵⁴.

²⁵¹ Gündoğar, a.g.m. , 210-213.

²⁵² Kurt, Hasan, "İslam İnancına Göre Sevap Kavramı", CÜİFD, cilt X/1, Sivas, 2006, 205.

²⁵³ Kurt, a.g.m. , 205-206.

²⁵⁴ Kurt, a.g.m. , 206.

Mutezile'nin bahsettiğimiz, Allah'ın insan için yarattığı menfaatler noktasında iddia ettiği hususları sistemli bir hale getirmek gerekirse, bunları kısaca şöyle ortaya koyabiliriz:

1- İstihkâk: Mutezile, insanların Allah'a itaat etmeleri sonucu elde edilecekleri sevabı; masiyet işlemeleri sonucu onlara uygulanacak ikabı (cezayı), onların amellerinin hakkı olarak (istihkâk) kabul etmişlerdir. Onlara göre insan bu sonucu dünyadaki çabası neticesinde elde etmiştir. Bu açıdan Mutezile insandaki gayreti gösteren halis bir tevbe olmaksızın sadece masiyetlerden vazgeçilmesini yeterli görmemişlerdir. Böyle bir durum mükellefi Allah'ın affına güvendereceği ve günahlara teşvik edeceği için onlar açısından caiz değildir. Büyük günahlarla ilgili durum böyle olmakla beraber, küçük günahlar onlara göre tevbesiz affedilebilir. Mutezile azabı, kötülüklerden caydırıcı olarak zaruri görmüşlerdir. Eğer Allah, büyük günah işleyen bir insanı tevbesiz bağışlarsa itaatkâr ile günahkârı eşit kabul etmiş olur. Bu ise Allah'ın adaletine gölge düşürecektir. Buradan da anlıyoruz ki Mutezile'ye göre Allah'ın amellerin hakkını vermesi üzerine vacip olup bu açıdan Cennet ve Cehennem amellerin hakkı olarak muamele yurdu olmaktadır. Ehl-i Sünnet ise bu anlayışa karşı çıkmış ve Cenneti Allah'ın bir fazlı olarak kabul etmişlerdir. Ehl-i Sünnet'e göre Allah günahkârı tevbesiz de affedebilir. Mutezile ise vâidden dönmeyi (hulf) caiz görmemiş ve bunun yalan anlamına geleceğini söylemişlerdir²⁵⁵.

2- Tefaddul (Fazl): Mutezile'ye göre tefaddul, amellerin karşılığı olan sevaba (istihkâk) ziyade olarak verilen sevabın ismidir. Bu yüzden sevap hak edilmiş menfaati, tefaddul ise hak edilmeden alınmış fazla sevabı ifade eder. Bu açıdan bakıldığında zaman Mutezile, masiyetlerin hakkı olarak cezada fazlalığı kabul etmemiş, ama sevapta ziyade anlamına gelen tefaddülü kabul etmişlerdir²⁵⁶.

3- İvaz: Daha önce kısaca bahsettiğimiz gibi ivaz Allah'ı yüceltme ve tazim dışında elde edilen menfaattir. Mutezile, amellerin karşılığı olarak istihkâkı kesin, sevap açısından tefaddülü caiz gördükten sonra, ilahî adalet anlayışları gereği, çocuklar ve hayvanlar gibi mükellef olmayan canlıların ölmeleri veya başlarına gelen

²⁵⁵ Bilgin, a.g.e. , 35.

²⁵⁶ Bilgin, a.g.e. , 36.

musibetler sonucu onlara bir bedel (ivaz) verilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Mutezile'ye göre, Allah'ın mükellef olmayan çocuklara ve hayvanlara verdiği elem aslında bir güzelliştir. Allah, onlara bunun karşılığını ahirette verecektir. Allah'ın onlara elem vermesi mükelleflere ibret olması içindir. Ayrıca Mutezile hayvanlara ve çocuklara verilecek ivazı da aksi zulüm olacağından istihkâk saymışlardır²⁵⁷. Mutezile'ye göre Allah'ın ahirette küçük çocuklara elem vermesi caiz değildir. Onlara göre Allah, bülüğa ermemiş çocuğun aklını kemale erdirerek onları salih kulları arasına katacaktır. Çocuğun mümin veya kafir çocuğu olması bu durumu değiştirmez. Her insan İslam fıtratı üzere doğduğu ve bu çocukların temyiz çağına ulaşmadıkları için onların durumu bu şekilde değerlendirilmelidir²⁵⁸.

el-Va'd ve'l-va'id ilkesi kapsamında Mutezile'nin insanların fiillerini değerlendirişlerini kısaca ele aldıktan sonra şimdi Mutezile'ye göre günah kavramını ele almak istiyoruz:

D- Mutezile'ye Göre Günah :

Mutezile'nin günah ile ilgili olarak ne düşündüğü hakkında çalışmamızın bundan önceki kısımlarında çeşitli bilgiler vermiştik. Burada ise bu bilgileri toparlayarak daha sistematik hale getirmek istiyoruz.

Mutezile, ameli imandan bir cüz saymakla –ve Mutezile'den bazılarına göre farz/nafile her taatin imandan sayılması dolayısıyla- Allah'a karşı işlenen her türlü karşı çıkmayı günah olarak adlandırmışlardır. Ancak bu anlamda günahların büyük ve küçük (kebâir ve sağair) ayrımını da kabul etmişlerdir. Aslında, Mutezile ahirete günahkâr olarak giden kimseyi, sonuç itibarıyla kafirden pek farklı görmemişlerdir. Bunun temelinde Allah'ı adil göstermek çabası yatmaktadır. Bunun kebâir-sağair çerçevesinde böyle anlaşılması gerekmektedir.

Mutezile alimleri hangi günahın büyük, hangi günahın küçük olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Kimisi “hakkında va'id bulunan her günah büyük; hakkında va'id bulunmayan her günah ise küçüktür” demiştir. Kimisi “hakkında va'id

²⁵⁷ el-Eş'arî, a.g.e. , 213-123; Bilgin, a.g.e. , 36-37.

²⁵⁸ Bilgin, a.g.e. , 37.

bulunan her günah büyüktür. Büyüklükte, büyük günaha benzeyen her günah da büyüktür. Hakkında vaîd bulunmayan her günah veya buna benzeyen her günah ise küçüktür” demiştir. Kimisi de “kasten işlenen her günah büyüktür” demiştir²⁵⁹. Kâdî Abdülcebbâr büyük ve küçük günahı tarif ederken, kebîre, “failin ikabı ya muhakkak ya da mukadder olarak sevabından fazla olan şey”, sagire ise “ failin sevabı ya muhakkak ya da mukadder olarak ikabından fazla olan şey” diye tarif etmiştir²⁶⁰. Yani Mutezile’ye göre insanın ya iyiliği (sevabı) ya da kötülüğü (günahı) fazladır. Bunlardan hangisi fazla ise kişi ona nispet edilir. Aslında aralarındaki ihtilaflar da dahil Mutezile, büyük ve küçük günah ayrımında Ehl-i Sünnetten pek farklı düşünmemişlerdir. Ancak büyük ve küçük günah işleyenin ahkamı noktasında Mutezile ile Ehl-i Sünnet arasında belirli ayrılıklar baş göstermiştir.

Mutezile, büyük günah işleyen kişiyi, tevbe etmeden öldüğü takdirde ebedî Cehennemlik olarak görmüşlerdir. Ancak küçük günahların, büyük günahlardan kaçınıldığı zaman Allah tarafından bağışlanacağını söylemişlerdir. Mutezile’den küçük bir grup ise bu küçük günahların da büyükler gibi ancak tevbe ile bağışlanacağını söylemiştir²⁶¹. Fakat Mutezile’nin genel görüşüne göre Allah’ın küçük günahları bağışlaması, büyük günahlardan kaçınmanın bir karşılığı ve Allah’ın onlara bir faziletidir. Yani Mutezile’ye göre büyük günah işlememiş bir kişi, Cehennem yüzü görmeyecektir. Ancak büyük günah işleyen ise tevbe etmediği takdirde, Cehennemden çıkamayacaktır. İfrat tefrit arasındaki bu anlayışıyla Mutezile, bir yandan kebire sahibini ebedi Cehennemde görmekle Mürcie’nin yumuşak tavrına, diğer yandan da sagire sahibinin hiç Cehennem yüzü görmeyeceğini söylemekle Haricîlerin katı tutumuna muhalefet etmiş; sanki bu iki görüş arasında bir orta yol tutmuşlardır.

Günah konusunda bu şekilde düşünen Mutezile, günahkârın ebedî azaptan kurtulması için tevbe etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu yüzden şimdi Mutezile açısından tevbe konusunu ele almak istiyoruz.

²⁵⁹ el-Eş’arî, a.g.e. , 224.

²⁶⁰ Kâdî, *Şerh*, 632.

²⁶¹ el-Eş’arî, a.g.e. , 224.

E- Mutezile'ye Göre Tevbe :

Mutezile, tevbe kavramına gerçekten çok önem vermişlerdir. Mutezile'nin günah anlayışının sonucuna baktığımız zaman, tevbenin insanı ebedî ateşten kurtaran tek çare olduğunu görüyoruz. Çünkü Mutezile'ye göre kebîre işleyen kişi, her ne kadar kafir olarak nitelendirilmese de, imanını kaybetmiş, bu nedenle işlediği kebîre sonucu ebedî Cehennemi hak etmiştir. Eğer bu kişi tevbe ederse, imanını tekrar kazanacak ve tevbesinde sebat etmesi durumunda bir daha asla Cehennem yüzü görmeyecektir.

Mutezile'ye göre tevbe, Allah'ın vaâdindeki hükümleri değiştirebilecek bir kavramdır. Onlara göre tevbe, cezayı ve müstehak olunan zemmi (yerilmeyi, kötölemeyi) ortadan kaldıran fiiller için kullanılan bir isimdir²⁶². Tевbe vb. konularda Mutezile, anlayış olarak şahidin gaibe uygulanması prensibini uygulamışlardır. Onların bu konuya ilişkin yaklaşımlarının tezahürünü, tevbenin itizar (özür dileme) kavramına benzetilmesi olarak görmekteyiz. İtizarı, “yapılan kötülük sonucu müstehak olunan zemmi (yerilmeyi, kötölemeyi), özür dilenmesi sonucu ortadan kaldıran bir isim” olarak tarif eden Mutezile, tevbe ve itizarı bu açıdan aynı cins kabul etmiş, sadece isimlerinin farklı olduğunu söylemişlerdir²⁶³.

Mutezile'ye göre tevbe, Allah'a kabul etmesi, insana da tevbe etmesi açısından vaciptir. Onlara göre insan, tevbenin vacip olduğunu anlayabilmek için dünyadaki itizar kavramına bakmalıdır. Kişi bir kötülük yaptığında veya birine bir kötülüğü dokunduğunda, karşısındakinin onu affetmesi için ondan özür dilemesi gerekmektedir. Kişinin yaptığı kötülük, bu hal üzere, özür dileyene kadar devam eder; özür dilediğinde ise özür, yani kötü durum, ortadan kalkar. Eğer, özür dileyen insanın bu özür dilemesini, kendisine kötülük yapılan kişi kabul etmezse, bu durumda hatayı işleyen insan, üzerine düşen görevi yapmış, özrünü dilemiş ve üzerinden “kötü” lafzını kaldırmıştır. Kendisinden özür dilenen kişiye ise, bu sefer madur durumda iken özrü kabul etmemekle “kötü” sıfatını kendi üzerine almış olmaktadır. Bu örnekte olduğu gibi kişi, özür dilemeden nasıl karşısındakinin özrünü

²⁶² Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemadânî, *el-Muğnî fî Ebvabî't-Tevhîdi ve'l-Adl*, Thk. Mustafa el-Sekâ, Kahire, 1965, XI, 311.

²⁶³ Kâdî, *Muğnî*, XI, 311.

kabul etmiyorsa, Allah da tevbe etmeden kulunun günahlarını affetmez. Allah'ın, tevbeyi kabuldeki durumu bir insanın bir özü kabulündeki durumu gibidir. Kişi eğer tevbe etmişse Allah'ın o tevbeyi kabul etmesi üzerine vaciptir; aksi halde o, “kötü” sıfatını üzerine almış olur ki bu muhaldir. Çünkü Allah tüm noksan sıfatlardan münezzehtir²⁶⁴.

Mutezile'ye göre bir kişinin verdiği zararı telafi etmesi üzerine vaciptir. Mükellef olan kişi kendi hakkında, yaptığı ya da terk ettiği fiil nedeniyle, verilecek azabı ve zemmi bildiğinde, bu azabı ve zemmi ortadan kaldırabilmek için gayret sarfetmelidir. Ancak şu bir gerçektir ki bu azabı ve zemmi ortadan kaldıracak tek şey tevbedir. Bu yüzden tevbe gereklidir (vaciptir)²⁶⁵. Burada şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: Eğer kişi yaptığı fiilin tevbeyi gerektirdiğini bilmiyorsa bu durumda ona tevbe vacip olmaz mı veyahut da bu fiilinden dolayı azap gerekmez mi? Bu soruya Mutezile, mükellef olan kişinin kendisine vacip olan şeyleri bilmesinin ona şart olduğu cevabını vermişlerdir. Bu durumda kişinin, azabın bilgisini öğrenmesi yani yaptığı veya terk ettiği fiilin azabı gerektirip gerektirmediğini öğrenmesi, eğer gerektiriyorsa ondan dolayı tevbe etmesi gerekir. Bu bilgiye sahip olmasa bile yine de tevbe etmesi böyle bir kişiye vaciptir²⁶⁶.

Mutezile'ye göre dünyevî özürlü aklî gerekliliği tevbe için de geçerlidir. Onlara göre bir yanlış yapıldığında, zemmin ortadan kalkması için özürlü gerekliliği akılla bilinir²⁶⁷. Aslında Mutezile, fiillerin doğruluğu ve yanlışlığının da akılla bilinebileceğini söylemişlerdir. Onlara göre insan akıl yoluyla güzel ve çirkin olanı bilir, semi' (şariat) ise onu meydana çıkarır. Semi' burada bir şeyin güzel ve çirkin olduğunu icap ettirmez. O sadece akıl gibi delalet yoluyla fiilin halini açıklar. Bu durumda Mutezile'ye göre insanın işlediği fiiller, bizzat kendi öz varlıklarından dolayı iyi ve kötü olurlar. Bir fiilin iyi ve kötü olduğunu ayırt etmek de aklın vazifesidir. Bir fiilin iyi veya fena oluşu kendi iç yapısındanadır. Bu yüzden şariat gelmeden önce de o fiilin iyi veya fenalığı bellidir²⁶⁸. Fiilleri, kendi yapılarından

²⁶⁴ Kâdî, *Muğnî*, XI, 312-316.

²⁶⁵ Kâdî, *Muğnî*, XI, 335.

²⁶⁶ Kâdî, *Muğnî*, XI, 335.

²⁶⁷ Kâdî, *Muğnî*, XI, 336.

²⁶⁸ Gölcük-Toprak, a.g.e. , 265.

dolayı iyi-kötü kabul eden Mutezile, kişinin yaptığı yanlışın (kötülüğün) ancak o fiili kapsadığını, zemmin de ancak o fiile hasredilip, o insanın her yönüyle kötülenmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Yine kişinin kötü fiili zemmedilirken de akıl ölçü alınmalı, kişi çok veya az zemmedilmemelidir. Burada akli devreden çıkarmaktan kaçınılmalıdır²⁶⁹.

Mutezile, tevbenin yapılan yanlışla doğru orantılı olmasını, yapılan yanlış ne kadar büyük ve çoksa, tevbenin de o kadar çok yapılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir²⁷⁰. Buradaki büyüklük ve çokluk tevbenin yapısıyla alakalıdır. Mutezile'ye göre tevbe pişmanlık ve azimden oluşan bir yapıdadır. Tevbe ile kişi yaptığı kötülükten pişman olmalı, aynı şekilde göstereceği azimle bir daha o kötülüğe dönmemelidir. Bunu başaran kişi artık ne zemmedilir ne de ona azap edilir²⁷¹. Tevbesinde veya özründe pişman olmayan kişi, yaptığı fiili telafi edemez ve onun sonucunu ortadan kaldıramaz. Bu açıdan özür ve tevbe için pişmanlık zorunludur. Azim de gereklidir ama kişi azmetmese de tevbesi geçerli olur. Çünkü azim gelecekte olacak kötülüğü engellemek amacıyla gereklidir²⁷². Bu durum azmin gereksiz olduğunu düşündürmemelidir. Tevbede azim de vaciptir. Buradaki azim kurtuluşu istemek, Allah'a sığınmak, kötülükten men olmak ve günah olan her şeyden uzak durmak manasındadır. Bu durumda tevbe özel bir azimle oluşan pişmanlık olmaktadır²⁷³. Mutezile kişinin masiyette değil tevbe de ısrarcı olması gerektiğini söylemişlerdir. Akıl da bu konuda ısrarcı olmanın gerekliliğini göstermektedir. Kişi masiyet işlese bile işlediği o masiyetten hemen tevbe etmelidir. Ancak bu durum, başka masiyet işlese de onun masiyyette ısrarcı gibi görünmesi engellemiş olacaktır²⁷⁴.

Mutezile tevbede pişmanlık ve azme önem vermekle birlikte tevbenin hakikati ve mahiyetinin birbirinden farklı olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre bazı durumlar da pişmanlık ve azim tevbe olur, bazı durumlarda ise olmaz²⁷⁵. Örneğin

²⁶⁹ Kâdî, *Muğnî*, XI, 336.

²⁷⁰ Kâdî, *Muğnî*, XI, 336.

²⁷¹ Kâdî, *Muğnî*, XI, 319.

²⁷² Kâdî, *Muğnî*, XI, 320.

²⁷³ Kâdî, *Muğnî*, XI, 344.

²⁷⁴ Kâdî, *Muğnî*, XI, 345, 346.

²⁷⁵ Kâdî, *Muğnî*, XI, 371.

kişinin yaptığı çirkin fiille alakalı olmayan pişmanlığı tevbe olmayacaktır. İnsanın yaptığı fiilden pişman olması ise o insanın itikat ve ilmi ile uyum gösterecektir²⁷⁶. Kişi eğer hırsızlık yaptıysa, itikat ve ilmi ile bu fiili, her masiyeti reddettiği gibi tevbe ettiği andan itibaren reddetmelidir²⁷⁷.

Mutezile, ihsanın teşekkürü gerektirdiği gibi kötülüğün de özür dilemeyi gerektireceği, bu yüzden tevbenin vacip olduğu görüşündedirler²⁷⁸. Bununla birlikte kişi kötülüğü sebebiyle bir zarar ortaya çıkarmışsa, o zararı telafî etmelidir. Bu özür dilenmese bile özür dileme yerine geçecektir²⁷⁹.

Tevbeyi vacip olarak düşünen Mutezile, bu vacipliği her günah için düşünmemişlerdir. Onlar tevbeyi sadece büyük günahlara has kılmışlardır. Onlara göre küçük günahlara ise tevbe gerekmez. Ancak kişi her kötü fiilin azabı gerektireceğinden korkarsa, bu durumda ona büyük-küçük her türlü günah için tevbe vacip olur²⁸⁰. Yine Mutezile, tekliften önce gerçekleşen günahlardan dolayı da tevbenin gerekmeceğini düşünmüşlerdir. Bunun aksi, böyle bir kişinin zemmini ve ikabı (cezayı) gerektireceğinden ve bu da İslam'a girmeyi zorlaştıracığından dolayı onlar tarafından doğru bulunmamıştır. Ancak kişi nefsinin ıslah ya da çirkin işlere dönmekten imtina için böyle bir şey yaparsa bu durum doğru olabilir. Bu tür durumlarda tevbe etmek, semi' (şeriat) açısından da maslahat açısından da uygun bir durumdur²⁸¹.

Mutezile, tevbeyi hem bizatihi hem de itizar gibi insanın yaptığı hatayı telafî etmedeki gayreti göstermesi açısından önemsemektedirler. Kişinin tevbe etmesine rağmen bu kişiye azap etmek çirkin bir iş olacaktır. Bu yüzden tevbeyi kabul etmek Allah için (ahlakî açıdan) vaciptir²⁸². Mutezile'ye göre tevbenin vacipliği zemmi ve müstehak olunan ikabı ortadan kaldıracaktır. Aynı zamanda tevbe işi sevap olacaktır. Ancak Mutezile tevbede, sevaptan ziyade kişinin azaptan kurtulmasına önem vermişlerdir. Tevbeden sonra yapılacak taatleri de sevaba ulaştıracak vesîleler olarak

²⁷⁶ Kâdî, *Muğnî*, XI, 350.

²⁷⁷ Kâdî, *Muğnî*, XI, 371.

²⁷⁸ Kâdî, *Muğnî*, XI, 325, 335.

²⁷⁹ Kâdî, *Muğnî*, XI, 325.

²⁸⁰ Kâdî, *Muğnî*, XI, 336.

²⁸¹ Kâdî, *Muğnî*, XI, 336.

²⁸² Kâdî, *Muğnî*, XI, 337.

görmüşlerdir²⁸³. Yani kişi tevbe ile eksi durumdan nötr duruma geçmiş, işlediği taatlerle de onu nötr durumdan artı duruma geçirmiştir.

Mutezile, bazı mütekaddimîn ulemanın tevbenin vacip olmadığı iddialarına itiraz etmişlerdir. Onlara göre tevbe, kişinin mükellef olmasından ömrünün sonuna kadar vaciptir. Bunun aksi kişinin tevbeden sonraki taatlerini faydasız, geçersiz görmek gibidir. Aynı zamanda bu durumda azabın düşmesi de şüpheli olacaktır. Bu ise doğru olmaz. Yine onlara göre eğer tevbenin geçerliliği mütekaddimîn ulemanın dediği gibi olsaydı, bu durum bir zararın daha büyük bir zararla ortadan kaldırılması gibi olurdu. Örneğin Allah'ı inkar etmeden katl fiilini işleyen bir kişinin tevbesi kabul olmasa, bu kişi katl'den daha kötü bir fiil olan Allah'a ortak koşma günahını işleyebilir. Bu ise caiz olmaz²⁸⁴.

Mutezile tevbenin, kişinin inançları ile alakalı bir durum olduğunu söylemişlerdir. Kişinin bir işten pişman olması ancak o işin inanç açısından kabîh (çirkin) görülmesi ile mümkün olacaktır. Bir işin inanç yönünden çirkinliği de onlara göre akılla bilinir. Burada Mutezile, tevbede doğru anlayışın Berahime ile Haricî tutumun birleştirilmesi sonucu oluşacağını söylemişlerdir. Berahime'nin tevbeyi gerektirecek fiillerin çirkinliğinin akli olduğunu kabul etmesi, Mutezile açısından doğru bir durumdur. Ancak Berahime'nin yaptığı gibi peygamberlerin getirdiklerini de yalanlamamak gerekir. Onların getirdikleri dini oluşturur. Haricîler de tevbeyi böyle düşünmüşlerdir²⁸⁵. O halde Mutezile'ye göre tevbe, akıl ve nakli birleştirmekle oluşacak bir durum olmaktadır.

Mutezile, her günahkâra tevbeyi vacip kabul etmiş ama “Allah'ın kalplerini mühürlediği insanlara tevbe vacip değildir” demişlerdir. Çünkü “Allah onların kalplerini küfürleri nedeniyle mühürlemiştir²⁸⁶.” Mutezile'ye göre böyle kimselerden bu mührü kaldırmak mümkün değildir. Onların zanları yüzünden kalpleri kafir kalbi olmuştur. Melekler de onların küfrüne ve küfürde ısrarına şahit olmuşlardır. Bu yüzden onlar teklif ve bu teklifin içindeki tevbeden kaçınmışlardır. Sonuçta da ölene dek bu durum onlar için tevbe etme ile teklifin yeniden başlamasını çirkin

²⁸³ Kâdî, *Muğnî*, XI, 338.

²⁸⁴ Kâdî, *Muğnî*, XI, 374.

²⁸⁵ Kâdî, *Muğnî*, XI, 376.

²⁸⁶ Nisa 4/155.

gösterecektir²⁸⁷. Mutezile'ye göre Allah'ın bu kimselerin kalplerini mühürlemesi, onların iman etmeyeceklerine dair şahadet ve hükmüdür. Bu, onların iman etmelerini engellemek değildir. Mutezile'nin çoğunluğuna göre Allah, kafirlere hidayet etmiş fakat onlar hidayete ermemişlerdir. Onların taate güç yetirmelerini sağlamış, fakat onlar faydalanmamışlardır. Onları ıslah etmiş fakat onlar ıslah olmamışlardır²⁸⁸.

Sonuç olarak Mutezile'nin din içerisinde tevbeye oldukça önemli bir anlam yüklediğini görmekteyiz. Büyük günahların tevbesiz asla affedilmeyeceğini iddia etmekle Mutezile, fâsığın ebedî azaptan kurtulmasının tek yolunun tevbe olduğunu düşünmüşlerdir. Bu noktada Ehl-i Sünnetten ayrılan Mutezile, küçük günahlar için tevbe gerekmez anlayışları ile de onlara muhalefet etmişlerdir. Tevbeyi Allah için vacip kabul etmek de Mutezile'nin Ehl-i Sünnet ile karşı karşıya geldiği noktalardan biri olmuştur. Bunlar dışında Mutezile'nin tevbeyi değerlendirişine baktığımızda tevbeye verilen önem açısından Ehl-i Sünnet ile aynı konumda olduklarını görmekteyiz. Aralarındaki fark sadece söylem noktasında olmuştur. Mutezile tevbe konusunu ele alırken işe daha çok ahkam noktasından bakıp “vacip” kelimesini bolca kullanmışlardır. Ehl-i Sünnet ise tevbeye verdikleri önemi gösterirken Allah'a belirli zorunluluklar kılmamışlardır.

Tevbeden sonra günahların affı için dünyevî yollar dışında uhrevî bir yol olan şefaet konusunda, Mutezile'nin ne düşündüğünü ele almak konumuzun kapsamı dolayısıyla fayda sağlayacaktır.

F- Mutezile'ye Göre Şefaet:

Mutezile, Kur'an'da geçen va'd ve vaîd ayetlerinin hükümlerinin kat'î olduğunu düşünmüşlerdir. Onlara göre Allah ayetlerin zahiri dışında bir anlamı kastetmiş olsaydı bunun hükmünü açıkça ortaya koyardı. Bunu mükelleflerden gizlemesi, O'nun adaletine gölge düşürecek²⁸⁹. Bu yüzden Mutezile, diğer konularda olduğu gibi şefaet konusunda da olaya bu çerçeveden bakmışlardır. Mutezile, Ehl-i Sünnetin kabul ettiği manada müminler için gerçekleşecek şefaati

²⁸⁷ Kâdî, *Muğnî*, XI, 374.

²⁸⁸ el-Eş'arî, a.g.e. , 217.

²⁸⁹ et-Taftazani, a.g.e. , 271-275; Bilgin, a.g.e. , 34.

kabul etmemekle birlikte tamamen de reddetmemişlerdir. Mutezile'nin bu konudaki ihtilafı bu şefaatin kim için olacağı noktasındadır. Mutezile'ye göre şefaatin günahı olmayan veya tevbe etmiş günahkâr kimselerin Cennetteki makamlarının yükseltilmesi için bir vesiledir²⁹⁰. Mutezile bu düşüncesini, fâsığın Cehennemde ebedî olarak kalacağını iddia etmelerinden dolayı söylemişlerdir. Onlara göre Cehenneme bir defa giren oradan asla çıkamayacaktır²⁹¹. Bu açıdan şefaatin Ehl-i Sünnetin iddia ettiği gibi büyük günah işleyen kişiye olması caiz değildir. Çünkü Mutezile'ye göre fâsığın şefaate uğraması onlara vaîdin uygulanmasını geçersiz kılacaktır²⁹². Fâsığın şefaitle affı ise tıpkı kafirin affı gibi çirkin bir şey olacaktır²⁹³.

Mutezile şefaatin fâsığa uygulanmasının caiz olmadığını temellendirmek amacıyla birtakım nasslara başvurmuşlardır. Örneğin Bakara 2/48. “Öyle bir günden korkun ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaatin kabul olunmaz, fidye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.” Bu ayeti Mutezile, Nebî (s.a.v.)'nin hiç kimseye şefaati ve yardımı olmayacağını ve azabın kat'î olduğunu kanıtlamak için ileri sürmüşlerdir. Bu ayete rağmen Nebî'nin şefaatin edeceğini ileri sürmek “o gün hiçbir kimseden şefaatin kabul edilmez” lafzını hükümsüz kılmak demektir. Yine şefaatin kabulü ve bunun sonucunda azabın kalkması “o gün kimseden karşılık alınmaz” lafzını görmezlikten gelme anlamına gelecektir. Çünkü şefaatin ile azabın düşmesi bir kişi için gerçekleşecek her türlü zarara karşı verilecek fidyeden daha büyük olacaktır²⁹⁴.

Mutezile'nin, şefaatin büyük günah işleyene değil de taat ehl-i kullara olduğunu ispatlamak için başvurduğu ayetlerden biri de Nisa 4/173. ayettir: “İman edip salih amel işleyenlere gelince, (Allah) onların mükafatlarını eksiksiz ödeyecek ve lütfundan onlara daha da fazlasını verecektir...” Bu ayeti açıklarken Mutezile Peygamberler ve meleklerin, taat ehli kulların sevaplarının artırılması için Allah'tan talepte bulunacaklarını söylemişlerdir²⁹⁵. Mutezile Peygamberimizin “Şefaatin

²⁹⁰ Bebek, a.g.e. , 157.

²⁹¹ et-Taftazânî, a.g.e. , 273.

²⁹² el-Mu'tık, a.g.e. , 236.

²⁹³ en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsîratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn*, Thk. Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün, DİB Yay. , Ankara, 2003, II, 397.

²⁹⁴ el-Mu'tık, a.g.e. , 236, 237.

²⁹⁵ en-Nesefî, a.g.e. , 400.

ümmetimden büyük günah işleyenler içindir” hadisini de delil olarak şüpheli bulduğu için kabul etmemiştir²⁹⁶.

Mutezile’ye göre büyük günah işlemiş günahkâr, imanını yitirmiştir. Onları müminlerden ayırmak gereklidir. Bu açıdan şefaât Mutezileye göre, ancak müminlerin faziletlerinin ve derecelerinin bir ikramla artması için söz konusu olacaktır. Dolayısıyla fâsık için bu durum geçerli olmayacaktır. “... Zalimlerin ne sıcak bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaâtçisi vardır.”(Gafir 40/18) ayeti bu duruma işaret etmektedir.

Mutezile, Enbiyâ 21/28. “... Onlar, O’nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaât edemezler...” ayetine bakarak şefaatin Allah’ın razı olduğu kişilere geçerli olacağını söylemişlerdir. Oysa kafir ve fâsık Allah’ın razı olmadığı kişilerdir. Bu yüzden fâsığa şefaât caiz değildir²⁹⁷. Mutezile, Cehenneme bir kez girenin bir daha oradan çıkamayacağı görüşünden hareketle Zümer 39/19.”Hakkında azap sözü (hükmü) gerçekleşenler, hiç onlar gibi olur mu? Cehennemlikleri sen mi kurtaracaksın.” ayetine bakarak Nebî’nin Cehennemlik birine şefaât etmesinin mümkün olmadığını söylemişlerdir²⁹⁸.

Mutezile’ye göre şefaatin büyük günah işleyenlere hasredilmesi, Cennete gireceğinden emin olmayan kişilerin, büyük günah işlemelerine, hatta bu günahta ısrar etmelerine sebep olabilir. Böyle bir kişi “Ya Rabbi! Bizi şefaât ehl-i kıl” diyerek dua ederek şefaât sonucu Cenneti elde etmiş olacaktır. Bu ise Mutezile’ye göre çok yanlış bir durumdur²⁹⁹.

Mutezile’ye göre Cennet amellerin hakkıdır. Eğer büyük günah işleyen kişiye şefaât caiz olup bu kişi Cennete girerse bu kabîh (çirkin) bir iş olacaktır. Onlara göre mükellef olan kişi tefaddul olarak Cennete giremez³⁰⁰.

Sonuç olarak Mutezile şefaati ele alırken, kendi va’d ve vaîd anlayışlarına göre konuyu değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmede de şefaatin varlığını iddia

²⁹⁶ Mu’tık, a.g.e. , 238.

²⁹⁷ el-Mu’tık, a.g.e. , 241.

²⁹⁸ el-Mu’tık, a.g.e. , 242; en-Nesefî, a.g.e. , 397.

²⁹⁹ el-Mu’tık, a.g.e. , 244, 245.

³⁰⁰ el-Mu’tık, a.g.e. , 244.

edenlerin ileri sürdükleri nassları kendi düşünceleri ekseninde tevil etmişlerdir. Neticede Mutezile'ye göre şefaât vardır ancak fâsık için geçerli değildir.

SONUÇ

Kendisini bir dine müntesip olarak gören bir insanın, “günah ve tevbe” meselesini değerlendirme biçimi gerçekten önem arz etmektedir. Çünkü insanların hayatlarını şekillendiren Tanrı ve ahiret tasavvurlarıdır. Günah ve tevbe de hem Tanrı tasavvuru hem de ahiret anlayışı ile ilgili kavramlardır. İnanılan Tanrı’nın insana karşı yaklaşımı o insanın dinini oluşturur. Bu açıdan İslam itikadına göre hiçbir insan hatadan halî olarak yaratılmamıştır. Bu yüzden günah, cezayı gerektirse de aslında insan için doğal bir şeydir. Önemli olan insanın işlediği bu günahın farkına varıp onu affettirebilmesidir. Bu af için de insana tevbe gerekmektedir.

İnsanın ebedî saadetini ilgilendiren günah ve tevbe, Kelam ilminin de önemli mevzuları arasında yer almaktadır. Farklı itikadî mezhepler bu konularda fikir beyan etmişlerdir. Bunlardan Haricîler, büyük günah işleyenin kafir olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu konuda olumsuz yöndeki en uç düşünce Haricîlerinkidir. Değişik fırkalara bölünmüş olan Haricîler, büyük günah işleyen ve tevbe etmeden ölen kişinin ebedî olarak Cehennemde kalacağına dair ittifak etmişlerdir. Ancak böyle bir günah işleyen kişinin, müşrik anlamında bir kafir olup olmadığı konusunda aralarında ihtilaf vardır. Bazılarına göre ise, mümin değildir ama muvahhittir. Küfre girmiştir ama onun küfrü, küfran-ı nimet kabilinden bir küfürdür. Tevbe etmeden öldüğü takdirde Cehennemde ebedî olarak kalacaktır. Onlara göre her günah Allah’a başkaldırma ve Ona isyan etme kastıyla işlenmiştir. Bu açıdan Haricîler tevbeyi çok önemsemiş, günahların affı için onu şart koşmuşlardır. Yine onlara göre bu açıdan, günah içerisinde görülen kişinin de tevbeye davet edilmesi gerekmektedir.

Mürcie ise bu konuda Haricîlerin görüşünün tam zıttı bir anlayışa sahiptir. Mürcie’ye göre iman ile birlikte günah insana zarar vermez, kişi eğer Müslümansa işlediği fiil yüzünden dinden çıkarılamaz. Onun uhrevî durumu Allah’a havale edilmelidir. Allah dilerse onu affeder dilerse cezalandırır. Mürcie’ye göre kişi tevbe etmese de Allah onun günahlarını bağışlayabilir. Önemli olan kişinin Müslüman olmasıdır. Müslüman olan kişinin ameli, imanına zarar vermeyecektir. İmanı olan kişi ise ebedî Cehennemde kalmaz. Onlara göre Allah böyle bir kişiyi cezalandırsa bile bu kişi cezasını çektikten sonra Cennete girecektir.

Ehl-i Sünnet mezhebi bu konuda Mürcie'ye yakın bir çizgide yer almaktadır. Ehl-i Sünnet'e göre de ebedî Cehennem sadece kafirler için söz konusudur. Ehl-i Sünnet'in, günah ve tevbe konusundaki fikirleri Haricî, Mürcî ve Mutezilî anlayışın bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Öyle ki Ehl-i Sünnet, günah işleyen kişiyi iman açısından değerlendirmemişler, tevbe etmesini önemseyerek günah bile işlemiş olsa bir müminin ebedî Cehenneme girmesine rıza göstermemişlerdir. Ehl-i Sünnet, büyük günah işleyene, kafir demeyi doğru bulmamışlardır. Onlar açısından imanı olan kimseler er ya da geç Cennete gireceklerdir. Onlara göre Allah'ın günahları bağışlaması için tevbe de şart değildir. Allah dilerse kulunu sebepsiz yere de bağışlayabilir. Bu konuda Allah'a bir zorunluluk yoktur. Ancak Ehl-i Sünnet tevbeyi, Mürcie'ye nazaran daha önemsemişlerdir. Sadece bu konuda ahkam kesen bir anlayışa sahip değillerdir.

Mutezile'ye gelince, genel olarak akılcı özelliklerini günahlar ve tevbe konusunda da göstermiş, insanların işledikleri günahların cezasını ahirette muhakkak çekeceklerini söylemişlerdir. Tabii onlara göre her günahın bunu gerektirdiğini söylemek mümkün değildir. Mutezile günahlarda büyük ve küçük ayrımını kabul etmiş ve bu günahlardan da büyük günah işleyeni tehlikede görmüşlerdir. Aslında İslam alimleri bu olayı değerlendirirken, yani büyük günah işleyen bir müminin durumunu düşünürken onun imanının, o günah sırasında o müminde mevcut bulunup bulunmadığını değerlendirmişlerdir. Mutezile burada Haricîler ve Mürcie arasında bir çizgide kalmayı tercih etmişlerdir. Ne Haricîler gibi her günahı helak sebebi saymış ne de Mürcie gibi her günahı olduğundan hafife almıştır. Mutezilenin asıl amacı, Allah'ın adil olduğunu ispatlamaktır. Bu yüzden de onlar büyük günah sahibi kişinin (mürtekib-i kebîre), tevbe etmeden öldüğü takdirde ebedi Cehennemde kalacağını ve onun Müslüman olmasının burada bir anlamı kalmayacağını bildirmişlerdir. Aslında Mutezile bu kimseyi, Hariciler gibi dünyada iken kafir olarak nitelendirmemektedirler. Ancak onun, günahından tevbe etmeden öldüğü zaman ahiret yurdunda kafir muamelesi göreceğini (ama kafir demiyor), yani imanını kaybetmiş olarak değerlendirileceğini (azabının kafirinkinden az olması kaydıyla) düşünmektedirler.

Mutezile'nin böyle düşünmesinin altında yatan neden, Allah'ı tüm noksan sıfatlardan münezzeh kılmak düşüncesi olmuştur. Onlara göre, Allah'ın Kur'an'da günahkârları cezalandıracağını, iyileri de mükafatlandıracağını söylemesi Allah için bir sözdür ve Allah'ın sözünden cayması düşünülemez. Çünkü bunun aksi, Allah'ı ta'n etmek olurdu. Bu düşüncelerden kaçan Mutezile, kendine has bu tür fikirleri ile Allah için va'd ve va'îdi vacip kabul etmişlerdir. Bunun yanı sıra Allah'ın tevbe-i kabul etmesini, onun için bir zorunluluk olarak görmüşlerdir.

Her mezhebin düşüncelerinin oluşmasında olduğu gibi Mutezile'nin de oluşumunun altında sadece fikri düşünceler değil, aynı zamanda siyasi sebepler de mevcuttur. Cemel, Sıffin gibi olayların olması, onları da bu konularda düşünmeye sevk etmiş ve bu düşünceleri ile diğer görüşlerden ayrılarak farklı bir mezhep olma hüviyeti kazanmışlardır.

Genel anlamda konuya eleştirel bir bakış açısı getirirsek, Mutezile'nin bu fikirleri ilk bakışta tutarlı gibi görülebilir. Elbette bu fikirlerin her yönüyle kıymetsiz ve işe yaramadığını söyleyemeyiz ancak bu tür meselelere bakarken, işe sadece akıl zaviyesinden bakmak bizleri doğru varsayımlara götürmeyebilir. Evet, İslam akıl dini olarak nitelendirilir ama bu akıllı kullanırken zoraki yorumlara girmek de dinin gayeleri açısından doğru bir şey olarak gözükmemektedir. Çünkü sınırlı birer varlık olarak insan sınırsız bir varlık olan Allah'ı anlamada büyük zorluklar çekmektedir. Dolayısıyla doğrudan Allah için belirli zorunluluklar ileri sürmek, İslam'ın ruhuna uygun bir davranış değildir. Mutezilenin buradaki yaklaşımı, İslam'ı mantıken savunma anlayışı şeklinde değerlendirilebilir. Fakat bu dünyadaki şeylere bakarak kıyas yapan aklî bir yöntemle, Allah'ın bizlere gönderdiği nasların ötesine geçerek, bizim için gayb olan ahiret yurdu ve Allah için, hipotezlere çevirip bunları da Mihne döneminde olduğu gibi zorlamalarla kabul ettirmeye çalışmak Mutezilenin yaptığı büyük yanlışlıklardan biri olsa gerektir.

Kelam ilminin kuruluşunun Mutezile'ye, Mutezile mezhebinin kuruluşunun da, mezhebin büyük günah -dolayısıyla tevbe- anlayışına dayandığını söyleyebiliriz. O yüzden biz, bu konuyu çalışmakla, Mutezilenin ortaya çıkışının altındaki nedenleri de anlamaya çalıştık. Mutezile, her ne kadar günümüzdeki diğer mezhepler gibi

temsilcileri çok olmasa da, fikirleri açısından önemi yadsınamayacak bir mezheptir. Ehl-i Sünnet mezhebinin fikirlerinin teşekkül etmesinde de Mutezilenin fikirlerinin etkisi olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Tevbe gibi insan hayatının psikolojik, aktüel ve dini boyutunu kapsayan bir konuda, böyle bir mezhebin fikirlerinin, bütünüyle yadsımadan göz önünde bulundurulması gerektiğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

AKALIN, Haluk ve TOPARLI, Recep vd. , *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, XIV.

Baskı, Ankara, 2005.

ALPER, Hülya, “Münafık”, TDVİA, XXXI, İstanbul, 2006.

ATAY, Hüseyin, “Kur’an’a Göre Tevbe Ya da Bilinci Yenilemenin İmkânı”,

İslâmiyât Dergisi, I/3, Ankara, 1998.

AYDINLI, Osman, “Mutezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslam Düşüncesine

Katkıları”, Marife Dergisi, III, Konya, 2004.

EL-BAĞDADÎ, Ebu Mansur Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-*

Firak (Mezhepler Arasındaki Farklar, Trc. Ethem Ruhi Fıglalı),

İstanbul, 1979.

BEBEK, Adil, *Matürîdî'de Günah Problemi*, İstanbul, 1998.

_____, “Günah”, TDVİA, XIV, İstanbul, 1996.

_____, “Kebîre”, TDVİA, XXV, Ankara, 2002.

BİLGİN, Mustafa, *Tefsirde Mutezile Ekolü*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ

Üniversitesi SBE, Bursa, 1991.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul, 1972.

CEBECİ, Lütfullah, *Kur'an'da Şer Problemi*, Ankara, 1985.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, 1997

EL-CÜRCANÎ, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, *Kitabü't-Ta'rîfât*, Thk.

Abdü'l-Mün'im el-Hanefî, Kahire, 1991.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1997.

DUMLU, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Salâh Meselesi*, Ankara, 1997.

EBU'L-BEKÂ', Eyyûb b. Musa el-Huseyin, *el-Külliyât*, Beyrut, 1996.

- EL-EŞ'ARÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail b. Ebî, Bişr İshâk b. Sâlim, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn* (İlk Dönem İslam Mezhepleri, Trc. Mehmet Dalkılıç ve Ömer Aydın), İstanbul, 2005.
- EMİN, Ahmed, *Fecrü'l-İslam*, Trc. Ahmet Serdaroğlu, Ankara, 1976.
- ERKOL, Ahmet, "Mu'tezilî Düşüncede Dinamizm ve Mu'tezile Düşüncesinin İslam Toplumunu Dönüştürmedeki Etkisi", *Marife Dergisi*, III, Konya, 2004.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Haricîlik", TDVİA, XVI, İstanbul, 1997.
- EL-GAZÂLÎ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhya-i Ulûmi'd-Din*, Trc. Ali Arslan, I-IV, İstanbul, 1992.
- GÖLCÜK, Şerafettin ve TOPRAK, Süleyman, *Kelam, Tarih, Ekoller, Problemler*, Konya, 2001.
- GÜNDOĞAR, Hamdi, "Mutezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi", CÜİFD, VIII/2, Sivas, 2004.
- ALTUNTAŞ, Halil ve ŞAHİN Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 12. Baskı, Ankara, 2006.
- IŞIK, Kemal, *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967.
- İBN HAZM EZ-ZÂHİRÎ, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, Thk. Muhammed İbrahim Nasr ve Abdurrahman Umeyra, I-V, Beyrut, 1996.
- EL-İSFEHANÎ, Ragıb, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Thk. Safvan Ravevdî, Beyrut, 1992.

İZUTSU, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Trc. Selahaddin Ayaz, İstanbul, 1983.

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, Ebu'l-Hasen, *el-Muğnî fî Ebvabi't-Tevhîdi ve'l-Adl*, Thk. Mustafa es-Seka, XI, Kahire, 1965.

_____, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Thk. Abdülkerîm Osman, Kahire, 1965.

KURT, Hasan, "İslam İnancına Göre Sevap Kavramı", CÜİFD, X/1, Sivas, 2006

KUTLU, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, 2002.

_____, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, I, Çorum, 2002.

_____, "Mürcie", TDVİA, XXXII, İstanbul, 2006.

EL-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitâbü't-Tevhîd*, Trc. Bekir Topaloğlu, Ankara, 2005.

EL-MU'TİK, Avvâd b. Abdullah, *el-Mutezile ve Usûlühümü'l-Hamse*, Riyad, 1996.

MÜSLİM, Ebü'l-Hasen b. Haccâc, *Sahihu Müslim*, Thk. Haşim Ahmed Ömer, I-IV, Beyrut, 1987.

EN-NESEFÎ, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabıratü'l-Edille Fî Usûli'd-Dîn*, Thk. Hüseyin Atay ve Şaban Ali Düzgün, II, Ankara, 2003.

EN-NEŞŞÂR, Ali Sami, *İslam'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, Trc. Osman Tunç I-II, İstanbul, 1999.

EN-NEVEVÎ, Muhyi'd-Din Ebu Zekariyya Yahya b. Şeref, *Riyâzü's-Sâlihîn*, Trc.

Sıtkı Güllü, I-III, İstanbul, 2003.

ÖZDEMİR, Metin, “Anlam Kaymasına Uğrayan Kur'anî Bir Kavram: Fâsık”,

CÜİFD, II, Sivas, 1998.

PEKER, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, İstanbul, 2003.

ER-RAZÎ, Ebu Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtîhu'l-Gayb/*

et-Tefsîru'l-Kebîr, Trc. Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci vd.,

I-XXIII, Ankara, 1995.

ES-SÂBÛNÎ, Nureddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn*

(Mâtürîdiyye Akaidi, Trc. Bekir Topaloğlu), Ankara, 2000.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta, 2002.

EŞ-ŞEHRİSTANÎ, Muhammed Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal* (İslam Mezhepleri,

Trc. Mustafa Öz), İstanbul, 2005.

ET-TAFTAZANÎ, Sa'düddin Mesud b. Ömer, *Kelâm İlmi ve İslam Akaidi*, (Şerhu'l-

Akaid, Trc. Süleyman Uludağ), İstanbul, 1997.

TURAN, Ahmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Samsun, 2000.

YAMAN, Mehmet, *Kelâm'da Günah ve Tevbe*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,

Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 2006.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Fâsık”, TDVİA, XII, İstanbul, 1995.

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, Ankara, 2001.